

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

УДК 340.11(477): 342.726-053.6

КРЕСТОВСЬКА НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА

ЮВЕНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНИЙ СТАН

спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант доктор юридичних наук,
професор, заслужений юрист України
ОБОРОТОВ Юрій Миколайович,
Одеська національна юридична академія, проректор з
наукової роботи, завідувач кафедри теорії держави і
права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, член-
кореспондент Академії правових наук України,
заслужений юрист України
ЯРМИШ Олександр Назарович,
Апарат Ради національної безпеки і оборони
України,
керівник департаменту з питань діяльності
правоохоронних органів;

доктор юридичних наук, професор
ЛУЦЬ Людмила Андріївна,
Львівський національний університет імені Івана
Франка,
завідувач кафедри теорії та філософії права;

доктор юридичних наук, професор
ДАМІРЛІ Мехман Алішах-огли,
Одеська національна юридична академія,
професор кафедри права Європейського Союзу та
порівняльного правознавства.

Захист відбудеться 21 грудня 2008 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 41.086.01 в Одеській національній юридичній академії за
адресою: Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою: вул. Піонерська, 2, Одеса.

Автореферат розісланий 18 листопада 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У процесі поступального розвитку людства статус дитини зазнав вражаючих перетворень: від правового режиму речі – приналежності родини, точніше, її глави – батька – до статусу автономного суб'єкта права. Водночас дитина як член людської спільноти та дитинство як соціально-культурне явище еволюціонували від рівня суто домашніх до рівня глобальних, загальнопланетарних проблем.

Правовий статус уразливих груп населення є показником рівня цивілізованості суспільства, в якому право, що розпочинало свою історію як право сильного, стає силою слабких. Одним із проявів гуманізації права, посилення його соціальної спрямованості та захисного потенціалу є становлення ювенального права, провідною метою якого є захист та утвердження прав однієї з найуразливіших та найнезахищеніших груп населення – дітей.

Що ж до сучасної України, то охорона дитинства та захист прав дітей об'єктивно стають одним із пріоритетів юридичного забезпечення національної безпеки, оскільки наявна депопуляція та невтішні демографічні прогнози, рівень якості життя дітей та молоді, що не відповідає гуманітарним світовим стандартам, зниження освіченості, незадовільний стан правової культури, відсутність позитивної динаміки у протидії негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі ставлять під загрозу майбутнє та саме існування українського суспільства. Від «молодіжного» та «дитячого» чинників, яким від природи властивий великий інноваційний потенціал, значно залежать реформування українського суспільства, його подальший соціальний та економічний розвиток, просування до інформаційного суспільства та демократії.

Постановка питання про правовий вимір дитинства викликана не тільки загальносоціальним його значенням, але й чинниками самої правової системи України. Юридизація суспільних відносин та видів поведінки, які нещодавно перебували поза правовим впливом, якісні зміни у складі суспільних відносин призводять до виникнення нових та трансформації традиційних сфер правового регулювання, а це, у свою чергу, приводить до ускладнення системи права, виокремлення у ньому нових інститутів та галузей, однією з яких є ювенальне право, що постає як відносно самостійна система ціннісно-нормативного регулювання, спрямованого на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації молодого покоління, на захист прав та інтересів дітей та молоді.

Актуальність дослідження обумовлена і суто науковими чинниками. Формування в системі права України нової галузі ювенального права продукує появу науки, яка його вивчає, що, у свою чергу, зобов'язує окреслити місце нової юридичної дисципліни у системі правознавства, її об'єкт та предмет, а також методологію дослідження.

Отже, актуальність теми дисертації зумовлена необхідністю теоретичного осмислення: дитинства як особливого правового феномена; ціннісно-нормативного регулювання ювенальної сфери громадянського суспільства,

юридичного статусу дитини в Україні; участі дітей у правовому житті сучасного суспільства; удосконалення правового регулювання охорони дитинства та відносин за участю дітей; конституювання нової наукової дисципліни, пов'язаної з дослідженням норм, інститутів та дії ювенального права.

Формування теорії ювенального права знайшло висвітлення у працях російських вчених В.І. Абрамова, Н.Є. Борисової, О.В. Бутько, В.Ф. Воробйова, Л.Ю. Голишевої, О.В. Заряєва, В.В. Кулапова, О.А. Лактункіної, О.В. Марковічевої. Але за винятком Н.Є. Борисової та Л.Ю. Голишевої дослідники не ставили своєю метою теоретичний аналіз ювенального права як галузі, зосередившись на таких окремих його інститутах, як правовий статус дитини та практичних аспектах захисту прав дитини.

Проблема охорони дитинства та захисту прав дітей в сучасній українській юриспруденції опрацьовується в основному представниками наук цивільно-правового (Л.М. Зілковська, О.І. Карпенко, Л.В. Кулачок, Л.П. Короткова, В.Ю. Москалюк, Л.А. Ольховик, Ж.Л. Чорна) та кримінально-правового (В.М. Бурдін, Є.М. Гідулянова, Т.О. Гончар, А.Є. Голубов, В.В. Вітвіцька, М.Г. Заславська, С.М. Зеленський, С.Г. Киренко, С.М. Корецький, О.О. Левендаренко, Л.В. Левицька, В.Ф. Мороз, Г.М. Омеляненко, С.Г. Поволоцька, А.Б. Романюк, І.О. Топольскова, Н.С. Юзікова, О.О. Ямкова, Н.В. Яницька, А.О. Яровий та ін.) циклів. Окремі праці присвячені особливостям адміністративної відповідальності неповнолітніх та їх батьків (О.В. Горбач, Я.М. Квітка, Ю.І. Ковальчук, С.Г. Романчук), трудовим правовідносинам за участю дітей (О.С. Реус), імплементації міжнародного ювенального права (О.І. Вінгловська, Мохаммад Аль Нсур). Але за винятком кандидатської дисертації С.П. Коталейчука, присвяченої теоретичним аспектам правового статусу неповнолітніх, відсутні загальнотеоретичні дослідження ювенального права як нового напрямку у правовому регулюванні суспільних відносин в Україні.

Усе вищенаведене зумовило вибір теми і мети дослідження, його наукову новизну і практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з програмою Міністерства освіти та науки України «Актуальні проблеми побудови демократичної, соціальної, правової держави відповідно до положень Конституції України», планом наукових досліджень Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації в сучасній українській державності та правовому житті» (державний реєстраційний номер 0106U004970) на 2006 – 2010 рр. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною наукових досліджень кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії на тему «Традиції та новації у правовому житті України (теоретичний аспект)» на 2006 – 2010 рр. та науководослідної теми, що здійснюється за рахунок видатків загального фонду державного бюджету, «Проектно-законодавче, інформаційне та навчально-методичне забезпечення ювенальної юстиції в Україні» на 2008 – 2010 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення на основі правових пам'яток, соціальних, ідеальних та формальних джерел

сучасного права концепції галузі ювенального права України та наукової дисципліни, яка його вивчає, – правової ювеналістики.

Визначена мета зумовила постановку та вирішення таких завдань:

- з'ясувати необхідність та доцільність започаткування нового напрямку наукових юридичних досліджень в Україні – правової ювеналістики, критерії її формування, методологічні засади, сучасний стан та рівень розвитку ювенально-правових досліджень;

- виявити та систематизувати концептуальні ідеї та доктрини ювенального права від їх витоків до сьогодення;

- проаналізувати історичні витoki ювенально-правового регулювання в Україні, визначити етапи формування ювенального права і вирішити питання про наявність або відсутність національної ювенально-правової традиції;

- виробити критерії розмежування ювенального права з іншими галузями українського права, виявити характерні ознаки ювенального права, проаналізувати його систему та визначити місце в системі публічно-правових та приватно-правових спільностей;

- охарактеризувати місце ювенального права в системі соціального регулювання, його ціннісний вимір, моральні та релігійні засади, співвідношення з ювенальною політикою;

- виявити та систематизувати принципи ювенального права України;

- надати характеристику функцій ювенального права та ювенально-правових відносин;

- уточнити загальнотеоретичну характеристику правового статусу дитини в Україні, його структуру та змістовне наповнення, роль дитини у правовому житті сучасного українського суспільства;

- охарактеризувати концепти та діючі моделі ювенальної юстиції та омбудсмана для дітей;

- розробити пропозиції щодо удосконалення національного ювенально-правового регулювання та реформування системи органів і служб у справах дітей.

Об'єктом дослідження є історична та сучасна правова реальність, головним суб'єктом та центром яких прямо або опосередковано є діти.

Предметом дослідження є основні тенденції становлення, формування, існування та розвитку ювенального права України.

Методи дослідження. Праворозуміння дисертанта визначає соціально-еволюційна парадигма, згідно з якою ювенальне право – артефакт, який є результатом тривалого розвитку триєдиної соціальної реальності: ставлення суспільства до дітей і дитинства, різноманітних відносин між дітьми та дорослими та закріплюючих їх норм права. Дослідження ювенального права України здійснювалося з позицій цивілізаційно-стадіального, інформаційного, системного, екзистенційно-гуманістичного та аксіологічного підходів, із залученням здобутків інших суспільних наук, зважаючи на міждисциплінарний характер категорії дитинства. У роботі використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи: діалектичний, описовий, історичний, формально-юридичний та порівняльно-правовий.

Теоретичною основою дослідження стали концептуальні положення, що містяться у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких: С.С. Алексєєв, Е. Арчард, В.І. Абрамов, О.С. Автономов, М.Й. Байтін, Н.Є. Борисова, М.М. Вопленко, М. Гарднер, Л.Ю. Голишева, М.А. Дамірлі, Т. Кун, І. Лакатос, Л.А. Луць, О.В. Марцеляк, Т. Марш, Л.М. Карнозова, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, О.Л. Копиленко, Р.З. Лівшиць, О.В. Малько, М.М. Марченко, М.І. Матузов, Е.Б. Мельникова, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, Н.С. Ніжник, О.М. Нечаєва, П.М. Рабінович, А.В. Поляков, Т. Парсонс, Н. Постман, С.В. Поленіна, Ю.Є. Пудовочкін, Т.М. Радько, О.Ф. Скакун, Р.О. Халфіна, Є.О. Харитонов, Д.А. Ягофаров, О.Н. Ярмиш та ін.

Нормативну та емпіричну основу дослідження становлять історико-правові джерела (Руська Правда, князівські статuti, Статuti та інший актовий матеріал Великого князівства Литовського, Руського та Жомойтського, кодифікації українського права XVIII ст., пам'ятки права етнічних та релігійних спільнот, що мешкали на території України, законодавчі акти Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій, радянське законодавство); чинне законодавство України, у тому числі – міжнародні договори, учасником яких є Україна; інтерпретаційні акти Конституційного Суду України, Верховного Суду України; зарубіжне законодавство та акти прецедентного права; релігійні тексти (Біблія, Коран, Мідраші); політико-програмні документи; статистичні відомості; звітні матеріали щодо виконання Україною міжнародних зобов'язань у галузі захисту прав дитини; матеріали преси.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційне дослідження є першим в Україні концептуальним обґрунтуванням нової галузі права – ювенального права та нового напрямку юридичної науки – правової ювеналістики.

Наукова новизна полягає в таких основних положеннях, висновках і рекомендаціях:

у перше:

започатковано формування нового наукового напрямку в юриспруденції – правової ювеналістики (науки ювенального права), що постає як система теоретичних та прикладних знань про традиції, сучасний стан та перспективи правового регулювання суспільних відносин за участю дітей та молоді, про правове забезпечення умов виживання, належного розвитку та соціалізації підростаючого покоління; виявлено її об'єкт, предмет, визначено актуальність, місце в системі суспільних та юридичних наук, а також становлення її парадигм;

висвітлено доктрини ювенального права (патерналістська, протекціоністська, автономістська), простежено їх еволюцію та сучасний стан;

простежено вітчизняну традицію ювенально-правового регулювання, визначено етапи становлення та еволюції ювенального права України, зроблено висновок про міцне національне коріння ювенального права та правової ювеналістики;

обґрунтовано наявність нової галузі права України – ювенального права – шляхом формулювання комплексного критерію виокремлення цієї галузі права,

який включає науково узагальнений і підтриманий державно-політичною волею суспільний інтерес у галузевому регулюванні, окремі сферу та предмет правового регулювання, специфічні цінності, що визнаються та охороняються галуззю, мету та функції правового регулювання, специфіку правового впливу, а саме: співвідношення методів та способів правового регулювання (дозволів, зобов'язувань, заборон, пільг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності, наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації;

виявлено чотириланкову структуру галузі ювенального права (підгалузь-інститут-субінститут-норма) і зроблено висновок про комплексний характер галузі ювенального права України;

доведено, що в галузі ювенального права має місце нерозривне діалектичне поєднання публічно-правових та приватно-правових засад, яке «знімає» традиційну дихотомію права, що дає можливість ювенальне право зарахувати до третьої правової спільності – соціетального права;

виявлено та систематизовано джерела ювенального права, які включають підсистему соціальних джерел (біосоціальний, політичний, ідейно-психологічний фактори як основні та економічний фактор як допоміжний), підсистему ідеальних джерел (науково обґрунтовані моделі нормативно-правового регулювання відносин за участю дітей та діючі зарубіжні формальні джерела ювенального права, придатні для акультурації в Україні) та підсистему формальних джерел (ювенальне законодавство, визнані Україною міжнародні ювенально-правові стандарти, інтерпретаційні акти тощо);

виявлено цільові та функціональні зв'язки ювенального права та інших соціальних регуляторів: ціннісного, етичного, релігійного;

виявлено співвідношення ювенального права та ювенальної політики: ювенальна політика постає як стратегія діяльності суспільства та держави щодо забезпечення відтворення та соціалізації нових людських поколінь, а ювенальне право – як відносно самостійна система правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та захисту інтересів молодого покоління;

сформульовано принципи ювенального права України;

представлено теоретичну модель особливого виду правопорушення – ювенального проступку – неправомірного діяння, караного тільки у разі вчинення його дитиною;

запропоновано теоретичну модель нового виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності;

по-новому:

надано визначення ювенальної юстиції, проаналізовано концепти ювенальної юстиції, здійснено їхню класифікацію – за онтологічним статусом (державницька та плюралістична моделі) та за телеологічною ознакою (каральна, поблажлива, відновна моделі);

проаналізовано інститут омбудсмана для дітей, зокрема, здійснено класифікацію омбудсманів для дітей, уточнено їх функції, запропоновано модель муніципального омбудсмана для дітей – захисника прав дитини;

удосконалено:

концепцію правового статусу дитини, який включає її права, свободи, законні інтереси, обов'язки та юридичну відповідальність;

концепцію структури ювенальної юстиції в Україні, яка має бути поліцентрично побудованою та відносно спрямованою;

набули подальшого розвитку:

критерії галузевого поділу системи права України;

теоретичні уявлення про джерела, принципи та функції права;

наукові категорії правовідносин та суб'єкта права.

Практичне значення одержаних результатів. Започаткування правової ювеналістики (науки ювенального права) та обґрунтування концепції нової галузі права – ювенального права – є внеском автора у розвиток української юриспруденції.

Основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані:

у науково-дослідній роботі – для вивчення догми та функціонування ювенального права;

в юридичній практиці – при реформуванні ювенальної сфери правового життя України, зокрема, створення ювенальної юстиції та інституту омбудсмана для дітей;

в освітянській діяльності – при розробленні загальнодержавних стандартів підготовки юристів, складанні навчальних планів і програм фахової підготовки спеціалістів у галузі права, при підготовці та викладанні навчальних дисциплін з теорії держави та права, історії держави та права України, історії вчень про державу і право.

Результати дисертаційного дослідження покладено в основу спеціальних курсів «Ювенальна юстиція» та «Адвокація прав дитини», використано у викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави і права» та «Проблеми теорії держави і права» та написанні навчальних посібників «Теорія держави і права», «Ювенальна юстиція», «Історія вчень про державу і право», «Основи римського приватного права», «Основи правознавства України».

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в роботі положення і висновки ґрунтуються на особистих дослідженнях автора. У співавторстві опубліковано статті у фахових виданнях: «Ювенальна юстиція в США і Україні (порівняльний аналіз)» (здобувачу належить методика порівняльного аналізу та аналіз українського законодавства); «Використання дітей молодшого віку при жебракуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування» (здобувачу належать юридична кваліфікація жебракування із залученням дитини і пропозиція внесення змін до чинного кримінального законодавства); «Інтерпретаційні акти Верховного Суду України як джерело ювенального кримінального права» (здобувачу належить аналіз постанов Верховного Суду України, в яких тлумачаться норми ювенального законодавства України); Науковий семінар «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: проблеми теорії та практики» (здобувачу належить аналіз висновків та пропозицій учасників семінару). Ідеї та розробки, які належать співавторам цих робіт, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії та на:

- тридцяти трьох міжнародних конференціях та семінарах, серед яких: «Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейської інтеграції» (28–29 квітня 2004 р., Київ), «Девіантна поведінка неповнолітніх: проблеми, пошуки, рішення» (30 листопада 2005 р., Харків), «Ювенальна політика та ювенальна юстиція сучасної держави» (22–23 вересня 2007 р., Одеса), VIII науково-теоретична конференція «Правовий статус і правосуб'єктність особи: теорія, історія, компаративістика» (14–15 грудня 2007 г., Санкт-Петербург), II та III наукові семінари «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» (24–27 квітня 2007 р., 17–20 квітня 2008 р., Сімферополь),
- сімнадцяти всеукраїнських та міжвузівських конференціях, серед яких: «Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання» (8 грудня 2000 р., Запоріжжя), III Новгородцевські читання «Ідея правової держави: історія та сучасність» (квітень 2003 р., Луганськ), «Актуальні питання реформування правової системи України» (27–28 травня 2005 р., Луцьк), «Актуальні проблеми розвитку державності та правової системи України» (8–9 лютого 2007 р., Львів);
- всеросійських та регіональних конференціях: «Актуальні проблеми ювенального права» (15 березня 2006 р., Волгоград), «Проблеми правосуб'єктності: сучасні інтерпретації» (29 лютого 2008 р., Самара);
- звітних конференціях науково-викладацького складу Одеського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ та Одеської національної юридичної академії.

Публікації. Основні положення дисертації викладені в: монографії «Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження» (2008 р.), 29 статтях у фахових виданнях з юридичних наук, 49 інших публікаціях, 5 навчальних посібниках, 4 з яких мають гриф МОН України.

Структура дисертації зумовлюється метою і завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, шести розділів, поділених на 22 підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 468 сторінок, із них 72 сторінки – список використаних джерел, який містить 694 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено зв'язок роботи з науковими планами, поставлено мету та визначено завдання дослідження, його об'єкт, предмет, методологію, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про їх апробацію та опублікування.

Перший розділ «Методологія та сучасний стан науки ювенального права» складається з чотирьох підрозділів і присвячений характеристиці правової ювеналістики – науки ювенального права.

У підрозділі 1.1. «Генезис ювенальних досліджень і становлення науки ювенального права» зроблено висновок про формування нової наукової юридичної дисципліни – правової ювеналістики, яка є суміжною з такими суспільними науками як ювенологія (ювентологія), філософія дитинства, соціологія дитинства та соціологія молоді, політологія, історія та антропологія дитинства, педагогіка, психологія. В системі юриспруденції правова ювеналістика межує з низкою галузевих юридичних наук (науки конституційного, кримінального, цивільного, сімейного права тощо). Концепція як галузі, так і науки ювенального права лежить у площині загальнотеоретичної юриспруденції і виробляється її засобами.

Правова ювеналістика (наука ювенального права) визначається як система теоретичних та прикладних знань про традиції, сучасний стан та перспективи правового регулювання суспільних відносин за участю дітей та молоді, про правове забезпечення умов виживання, належного розвитку та соціалізації підростаючого покоління. Її об'єктом є правова реальність (в тому числі й історичні її аспекти), головним суб'єктом та центром якої прямо або опосередковано є підростаюче покоління. Предметом науки ювенального права є виявлені та сформульовані суб'єктом наукового пізнання об'єктивні тенденції у формуванні, існуванні та розвитку ювенального права в широкому сенсі цього слова, а саме: нормативного та індивідуального ювенально-правового регулювання, ювенально-правових статусів, ювенально-правових відносин та інших актів ювенально значущої правової поведінки. Сучасний стан розвитку науки ювенального права та наукового співтовариства ювеналістів характеризується як допарадигмальний (Т. Кун). Відбувається становлення понятійно-категоріального апарату нової наукової дослідницької програми, формування її сталого ядра (І. Лакатос).

У підрозділі 1.2. «Методологічні засади ювенально-правових досліджень» визначено методологічну ієрархію науки ювенального права, яка включає рівень парадигм, рівень підходів, рівень методів та принципів (що є вихідними посилками методів), рівень концептів (результатів дослідження). З позицій соціально-еволюційної парадигми ювенальне право є результатом тривалого розвитку триєдиної соціальної реальності: ставлення суспільства до дітей і дитинства, різноманітних відносин між дітьми та дорослими та закріплюючої їх нормативно-правової сфери.

Основними підходами у дослідженні ювенального права були: цивілізаційний – у його стадіальному варіанті з урахуванням принципової єдності історичної долі України та європейської цивілізації; міждисциплінарний – при зверненні до неюридичних джерел ювенального права; інформаційний – для розуміння ювенального права як системи, яка має удосконалюватися з метою спрощення доступу до неї, сприйняття дитинства як пори засвоєння інформації щодо навколишнього світу та самої людини; антропологічний (екзистенційно-гуманістичний) – для прийняття факту, що кожна людина і кожна дитина існують, будуючи своє життя, беручи участь у правовому житті суспільства, приймаючи рішення, відповідаючи за них; аксіологічний – для усвідомлення значущості дитинства в житті людини;

системний – для розгляду ювенального права як об’єктивно-суб’єктивної органічної системи соціального ціннісно-нормативного регулювання; синергетичний – для розуміння ювенального права як відкритої до впливу ззовні, поліджерельної, нерівноважної та незавершеної соціорегулятивної системи, яка перебуває у процесі формування відповідно до діючих у суспільстві нелінійних законів та механізмів відбору.

Основними методами дослідження були: діалектичний метод, який було спрямовано на виявлення причин, витоків та наслідків досліджуваних явищ, їхніх внутрішніх суперечностей, зв’язків та відносин з іншими явищами; описовий метод, основними інструментами якого є дескрипція та пояснення; історичний метод, що включає такі прийоми: ретроспекція; історичне порівняння; історична аналогія; історична типізація; історична періодизація; формально-юридичний метод, що став основним інструментарієм для тлумачення, аналізу, систематизації та класифікації чинних норм ювенального права, його джерел, юридичних фактів, правовідносин, формулювання категорій та понять правової ювеналістики; порівняльно-правовий метод, який допоміг при визначенні перспектив правової акультурації в Україні норм та інститутів зарубіжного ювенального права, організаційних інститутів, що відповідають за їх реалізацію.

У *підрозділі 1.3. «Ювенально-правова компаративістика»* зазначено, що порівняльно-правовий метод має особливе значення для ювенально-правової науки, оскільки вона тільки виробляє свій методологічний інструментарій і категоріально-понятійний апарат. Система порівнюваних у сфері ювенального права явищ включає: цінності, доктрини, принципи, структуру, інститути, норми ювенального права, правозастосовні установи, зокрема – ювенальну юстицію, а також відповідні навчальні дисципліни.

Ціннісний рівень порівняльного аналізу ювенального права свідчить про єдність підходу в різних правових системах до питання про конституювання і про правову охорону дитинства. Інакше виглядає справа з іншими складовими правової ювеналістики, зокрема існує істотна відмінність у доктринах ювенального права, статусі, змісті та структурі галузі.

У *підрозділі 1.4. «Концептуальні ідеї та доктрини ювенального права»* проаналізовано концептуальні ідеї, що узагальнюють правове регулювання в ювенальній сфері, спрямовані на його удосконалення і в силу своєї авторитетності здійснюють вплив на правотворчу та правозастосовчу практику. Основними історично відомими та чинними сьогодні є такі ювенально-правові доктрини:

- доктрина *patria potestas* (влада батька), яка сформувалася на основі античної педагогіки та філософії і передбачала повну владу батька над дитиною (найдавніші норми римського права);
- доктрина *patens patriae* (держава в ролі батька), яка передбачала захист неповнолітніх державною владою з одночасним обмеженням влади батька над дитиною (Платон, Ульпіан);

- преформістська доктрина, згідно з якою дитина є маленьким дорослим, і тому основний акцент робиться на охороні прав, якими вона буде володіти у дорослому стані (Арістотель, Августин Блаженний, Іван Золотоустий);
- доктрина «чистої дошки» та батьківської свободи, згідно з якою душа дитини вважалася вільною як від гріхів, так і від чеснот, а право керувати вихованням своєї дитини (творити з дитини людину) визначалось як найбільш значуща громадянська свобода (Дж. Локк, Я.А. Коменський, С. Полоцький);
- протекціоністська доктрина, згідно з якою дитина є суб'єктом, якому допомагають та поведінку якого коригують дорослі. Вона є підґрунтям основоположного дитячого правового стандарту – Конвенції про права дитини;
- автономістська доктрина, згідно з якою кожна дитина є певною особистістю і не може вважатися ані власністю своїх батьків, ані власністю суспільства, ані власністю держави (Ж.Ж. Руссо, Е. Кей, Я. Корчак, К.М. Вентцель);
- тоталітарна доктрина ювенального права, згідно з якою дитина визначалась як власність держави. Виховання дітей вважалось не приватною справою батьків, а їхнім громадським обов'язком (якобінці, радянські педагоги та юристи);
- ліберально-патерналістська доктрина поєднує дві течії у трактуванні дитини та дитинства: дитина як об'єкт захисту з боку дорослих та дитина як людина. Є превалюючою в сучасних зарубіжних країнах.

Для України є характерним нестійке поєднання протекціоністської та автономістської доктрин ювенального права, що найближчим часом зберігатиметься з коливаннями у той або інший бік. Протекціоністська доктрина має визначати, передусім, політику держави у сфері охорони дитинства, а автономістська – у сфері забезпечення правового статусу дитини.

Другий розділ «Національні традиції правового регулювання відносин між поколіннями в Україні» складається з трьох підрозділів і присвячений історії формування ювенального права в Україні.

Підрозділ 2.1. «Дитина у правовому полі традиційного суспільства (від найдавніших часів до середини ХІХ ст.)» складається з трьох пунктів і містить узагальнення щодо еволюції правового статусу дитини з найдавніших часів до середини ХІХ ст.

У пункті 2.1.1. *«Правовий статус дитини у давньоруському суспільстві»* на основі аналізу правових звичаїв, Руської Правди, княжих та церковних статутів, житійної та літописної літератури, етнографічного та іконографічного матеріалу зроблено висновки, що правовий статус дитини у давньоруському суспільстві не виходив за межі сімейно-родової організації, а сама дитина не розглядалась як суб'єкт права. Звичаєве право встановлювало вікові особливості дитини; церковне право певною мірою охороняло особисті права дітей (право на життя та на свободу, але не на вільне виховання); державне право охороняло майнові права дітей, передусім, спадкові, а також порядок влаштування дитини-сироти. Дитинство як пора людського життя ще не становила собою правової цінності, хоча інфантицидний стиль (за класифікацією Л. Демоза) у ставленні до дитини уже було подолано.

У пункті 2.1.2. «Дитина у праві доби високого середньовіччя в Україні» на підставі аналізу Статутів Великого князівства Литовського, Руського та Жомойтського, Статутів Казимира Великого, правових пам'яток вірменської, єврейської, татарської етнічних спільнот, що мешкали на українських землях, зроблено висновок про те, що правове регулювання відносин, пов'язаних із дітьми, будувалося на принципах становості та полірелігійності. Державного законодавця, передусім, цікавила доля дітей шляхти. Саме вони певною мірою були захищені правом. Неповнолітні діти перебували під батьківською владою, а у разі смерті батька – під опікою, яка встановлювалася за волею батька або за законом. Норми Статутів ВКЛРЖ є досить скупими щодо особливостей кримінальної відповідальності дітей та молоді, причиною чого був невисокий за часів середньовіччя рівень злочинності неповнолітніх.

Вірменський Судебник 1519 р. встановлював вік неповноліття, порядок влаштування дітей, що залишилися без батьківської опіки, відповідальність за правопорушення проти дітей та правопорушення, вчинені дітьми. Право українських вірмен мало зародки того, що можна назвати ювенальним проступком, а саме – вказівку на правопорушення, які вчиняють тільки діти (необережне вбивство та тілесні ушкодження, спричинені у ході дитячих ігор).

Основним джерелом права татарської спільноти були тексти Корану з коментарями (Тефсир), а також кітаби – книги інтерпретаційної та етичної спрямованості. Іслам певною мірою захищав право дитини на життя, зокрема суворо забороняв інфантицид. Іслам не знав такого інституту влаштування дитини-сироти як усиновлення, що очевидно було несумісним з природним походженням дитини, але рекомендувалося взяття під опіку дитини-сироти.

Для права єврейської спільноти було характерним акцентування на обов'язку дитини (у тому числі – дорослої) поважати своїх батьків. Водночас воно орієнтувало батьків на виконання певних обов'язків щодо дітей (вкуп первістка, виховання дітей у дусі Тори та приписів мудреців). В єврейському кримінальному праві простежується принцип нерозуміння (малолітня дитина не каралася за крадіжку, але при цьому рекомендувалося, щоб дитина покалася).

За доби високого середньовіччя головна риса ювенально-правового регулювання залишилася незмінною: невизнання дитини суб'єктом права.

У пункті 2.1.3. «Правовий статус дитини в українському постсередньовічному суспільстві» проаналізовано кодекс українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ», який містить два блоки ювенально-правових норм (опікунське право та особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх). Уперше до пам'ятки українського права було включено дефініцію неповнолітньої особи, але, як і раніше, дитина не мислилась як автономний суб'єкт права. Тому основний акцент зроблено на правовому порядку влаштування дитини-сироти. За Кодексом 1743 р. неповноліття особи, яка вчинила злочин, звільняло від катувань та смертної кари, натомість породжувало обов'язок батьків відшкодувати завдані збитки. Покарання ж таким особам призначалося за розсудом суду. Встановлювалася також відповідальність за декілька складів злочинів проти дитини.

Поступова ліквідація української автономії привела до уніфікації національного ювенального права з російським. Опікунське право та регулювання майнових відносин за участю дітей практично не зазнало змін у порівнянні з попереднім періодом. Натомість зазнав суттєвих змін інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх. Побудовані з урахуванням класичної доктрини кримінального права Закони Кримінальні 1832 р. та Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановлювали принципи нерозуміння і неосудності дітей у віці до 10 років та принцип обов'язкового пом'якшення покарання неповнолітньому.

У *підрозділі 2.2. «Зародження «дитячого» права та ювенальної юстиції (з другої половини XIX ст. до 1917 р.)»* зазначається, що на стадії переходу від традиційних до індустріальних форм життя українське суспільство зіткнулося з проблемою дитячої безпритульності, бездоглядності та делінквентності, яку намагалися вирішити суто громадськими засобами, за рахунок благодійницької діяльності.

Інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх на рубежі XIX та XX ст.ст. зазнав суттєвих змін. Правовою основою для диференціації відповідальності дітей та дорослих став Закон Російської імперії «Про зміну форм та обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх та неповнолітніх, а також законоположень про їх караність» від 2 червня 1897 р., а її організаційно-правовою основою – створення ювенальних судів, які діяли у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі та Миколаєві. Вони створювалися за рішенням органів місцевого самоврядування, фінансувалися за рахунок коштів місцевого бюджету, розробляли власні локальні нормативно-правові акти щодо порядку здійснення правосуддя у справах малолітніх. В Австро-Угорщині, на відміну від Росії, створення ювенальної юстиції із самого початку набуло централізованого характеру. Організація ювенальних судів дещо варіювалася в залежності від статусу судових установ у тій чи іншій місцевості.

У *підрозділі 2.3. «Особливості становлення радянської системи ювенального законодавства та ювенальної юстиції (із 1917 р. до 1990 р.)»* зазначається, що розвиток ювенального законодавства за радянських часів не був лінійно прогресивним: у ньому брали верх то прогресивні, то украй реакційні тенденції. Так, у 20-х роках минулого століття одночасно були запроваджені як гуманістичні правові постанови (наприклад, зрівняння у правах позашлюбних та законнароджених дітей, встановлення юридичної відповідальності за неналежне виховання дітей), так і антигуманна заборона традиційної форми влаштування дітей-сиріт – усиновлення. Головною ж тенденцією ювенально-правового регулювання стало скасування інституту батьківської влади і проголошення виховання дітей обов'язком батьків перед державою.

Найбільшою проблемою для радянської влади із самого початку її функціонування на території України були дитяча безпритульність та бездоглядність. Піки цих негативних соціальних явищ прийшлися на початок 20-х роках та на початок 30-х років XX ст. і були, безумовно, пов'язані з масовим голодуванням. Але якщо у 20-х рр. радянський уряд проводив активну

політику щодо подолання безпритульності, то на початку 30-х років сплеск безпритульності не отримав адекватної реакції.

Нігілістичне ставлення до дореволюційного досвіду ювенальної юстиції призвело до ліквідації ювенальних судів та до заміни їх адміністративними органами – комісіями у справах неповнолітніх, до відання яких перейшли справи про злочини та проступки неповнолітніх. Разом із тим, система застосовуваних ними виховних заходів свідчила про повернення до деяких дореволюційних та зарубіжних правил ювенальної юстиції.

Формальною віхою каральної переорієнтації радянської ювенальної кримінальної політики стали постанови ЦВК і РНК СРСР 1935 р., згідно з якими вік кримінальної відповідальності було знижено до 12 років, відновлено застосування до неповнолітніх всіх видів покарань, обмежено можливості у застосуванні заходів медико-педагогічного характеру, ліквідовано окреме провадження у справах неповнолітніх та комісії у справах неповнолітніх. Посилення кримінальної репресії щодо неповнолітніх та її уніфікація з відповідальністю дорослих стали особливо відчутними з початком Другої світової війни. КК УРСР 1960 р., який діяв в Україні до недавніх часів, певною мірою повернувся до деяких гуманістичних засад ювенальної юстиції, але в основному зберіг стару каральну парадигму кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Розділ 3. «Ювенальне право України як система соціального регулювання» складається з двох підрозділів і містить характеристику ювенального права як галузі права у її співвідношенні з іншими галузями права та іншими соціальними регуляторами.

Підрозділ 3.1. «Ювенальне право як галузь українського права» складається з шести пунктів і висвітлює поняття, ознаки, цінності, систему ювенального права України, його публічні та приватні засади, співвідношення з міжнародними та регіональними ювенально-правовим стандартами.

У пункті 3.1.1. «Критерії розмежування ювенального права з іншими галузями українського права» зазначено, що більшість ювеналістів використовують традиційні критерії галузеутворення: предмет та метод правового регулювання, незважаючи на явну їх недостатність до тих галузей, які мають комплексний характер.

Вихідною посилкою для критеріїв галузевого розмежування стало визначення типу систем, до яких належить право. Автор приєднується до точки зору ряду вчених про об'єктивно-суб'єктивний характер системи права (В.М. Хвостов, О.Ф. Черданцев та ін.). Система підстав для виокремлення галузі права має містити як об'єктивні, так і суб'єктивні компоненти, враховувати сучасну методологію, зокрема, телеологічний та аксіологічний підходи, прогностичну функцію юридичної науки. Для розмежування галузей в системі права України пропонується комплексний критерій, який включає: виявлені та проаналізовані наукою об'єктивно існуючі суспільні потреби у галузевому правовому регулюванні; сферу та предмет правового регулювання; цінності, що визнаються та охороняються галуззю; мету та функції правового регулювання; специфіку правового впливу, а саме співвідношення прийомів та способів

правового регулювання (дозволів, зобов'язувань, заборон, пільг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності; наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації.

У пункті 3.1.2. «Поняття та ознаки ювенального права України» надаються авторська дефініція та ознаки ювенального права України.

Ювенальне право України – це комплексна галузь українського права, яка є ціннісно орієнтованою системою матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації дитини шляхом закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей, і регулювання відносин, одним із учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина. Його ознаки:

– специфічна сфера та предмет правового регулювання. Стан дитинства та пов'язані з ним процеси становлять сферу ювенально-правового регулювання. Предмет ювенально-правового регулювання становлять: суспільні відносини та поведінкові акти за безпосередньою або опосередкованою представництвом участю дитини; статуси (стани), носієм яких є дитина; відносини, пов'язані із створенням та функціонуванням ювенальних установ держави, місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства;

– галузевий метод правового регулювання в ювенальній сфері відрізняється специфікою дозволів, заборон, обмежень. Зокрема, спеціальні обмеження та заборони відсторонюють дитину від певних видів поведінки, дозволених дорослому (наприклад, вступ до політичної партії) та захищають дитину від певних дій з боку дорослого (наприклад, від продажу дітям тютюнових виробів та спиртних напоїв);

– специфіка цілей та засобів застосовуваних до дитини примусових заходів дозволяє зробити висновок про поступове формування окремого виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності;

– особливості функцій галузі ювенального права полягають у тому, що в ньому, поряд із традиційними регулятивною та охоронною функціями, чільне місце посідають відновна, субсидіарна та компенсаційна функції;

– ціннісна ознака ювенального права означає визнання дитинства як правової цінності, що знаходить своє вираження у принципах цієї галузі права.

У пункті 3.1.3. «Система ювенального права України» зазначається, що структурними елементами ювенального права є норми права, інститути та субінститути права, а також підгалузі.

Ювенальне право України містить спеціалізовані норми (норми-принципи, цілі, презумпції, фікції тощо) та конкретні норми ювенального права (імперативні та диспозитивні; дозвільні, зобов'язуючі та заборонні; регулятивні та охоронні тощо).

У галузі ювенального права виокремлюються загальна, особлива і спеціальна частини. Загальна частина включає мету та завдання ювенально-правового регулювання, принципи ювенального права, коло суб'єктів та юридичних фактів ювенального права. Особлива частина ювенального права має складну багаторівневу структуру, в якій можна виокремити:

1) підгалузь ювенального матеріального права, що включає інститути: прав дитини із субінститутами загальних прав і свобод дитини та ювенальних (спеціальних) прав і свобод дитини; обов'язків дитини із субінститутами загальних обов'язків дитини та ювенальних (спеціальних) обов'язків дитини; юридичної відповідальності дитини із субінститутами цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної, кримінальної відповідальності, а також ювенальної відповідальності; державної допомоги сім'ям із дітьми; захисту прав дитини в несприятливих умовах та екстремальних ситуаціях із субінститутами: утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та безпритульних дітей; захисту прав дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку; захисту дітей, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф; державної допомоги дітям, ураженим ВІЛ-інфекцією, та дітям, хворим на інші невиліковні та тяжкі хвороби; відповідальності за порушення норм ювенального законодавства, який включає субінститути сімейної, дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності суб'єктів, зобов'язаних піклуватися про дитину;

2) підгалузь ювенального процесуального права, що включає інститути: ювенальних кримінально-процесуальних відносин, ювенальних цивільно-процесуальних відносин, ювенальних кримінально-виконавчих відносин із субінститутом виконання примусових заходів виховного характеру;

3) підгалузь ювенального організаційного права, яка включає інститути: державних органів та служб у справах дітей; спеціальних установ для дітей.

До спеціальної частини ювенального права належать міжнародно-правові норми, якими встановлюються особливості міжнародного усиновлення, спілкування дітей з батьками, які проживають в різних державах, повернення дітей з-за кордону тощо.

У пункті 3.1.4. «Публічні та приватні засади ювенального права» стверджується, що ювенальне право вирізняється поєднанням публічних та приватних засад та засобів правового регулювання:

- інтереси дитини є приватними, але при цьому їх забезпечення стало предметом турботи з боку держави, суспільства та міжнародної спільноти;
- імперативність норм ювенального права проявляється в тому, що стосується пріоритетності прав дитини і поєднується при цьому з диспозитивністю способів їх захисту;
- ініціатором захисту порушених прав та інтересів дитини можуть бути як приватні, так і публічні суб'єкти права: сама дитина, її батьки або особи, які їх замінюють, державні органи (служби у справах дітей), посадові особи (прокурор), громадські організації, що опікуються дітьми.

Недостатність дихотомії «приватне/публічне право» для характеристики різноманіття сучасного права викликала появу категорії соціального права як третьої правової спільноти. Зазначається, що термін «соціальне право» є не досить вдалим для позначення цієї спільноти через багатозначність своїх смислів. Для термінологічного позначення нової правової спільноти, яка формується на межі приватного та публічного права з одночасним зняттям

їхнього антагонізму, найбільш придатним є термін «соціетальне право». Соціетальне право є поєднанням галузей права, які «обслуговують» життєві потреби індивідів в: ефективній безпечній праці, змістовному дозвіллі та повноцінному відпочинку, охороні здоров'я, достатньому життєвому рівні. Реалізація цих потреб є можливою тільки у поєднанні зусиль індивідів та державно-організованого суспільства, оскільки самі ці потреби мають загальнозначущий характер, усвідомлений як соціальна цінність та соціальна необхідність. Права та інтереси дитини перебувають в одному із цими явищами ціннісному ряду: у їх реалізації зацікавлені як діти, їх батьки, так і все суспільство.

Пункт 3.1.5. «Міжнародне, інтеграційне та національне ювенальне право» висвітлює співвідношення ювенального права України з міжнародними та регіональними ювенально-правовими стандартами. Зазначається, що Україна є учасницею більшості міжнародних та ряду регіональних європейських конвенцій щодо захисту прав дітей.

Порівняльний аналіз міжнародних та регіональних стандартів прав дитини та національного ювенального законодавства демонструє високий ступінь їх кореляції. Інколи національне законодавство навіть випереджає міжнародні стандарти. Зокрема, право дитини на освіту забезпечене національним законодавством краще, ніж цього вимагають міжнародні стандарти. І навпаки, є прогалини в національному законодавстві щодо окремих міжнародно визнаних прав дитини (права на свободу думки, совісті, релігії, на особисте життя, на соціальну інтеграцію дитини-жертви насильства).

Співвідношення між міжнародним, інтеграційним (регіональним) та національним ювенальним правом в Україні є складним і неоднозначним. Якщо матеріально-правові норми, що закріплюють права дитини, відповідають міжнародним і, значною мірою, європейським стандартам, то організаційний «блок» ювенального права потребує удосконалення через відсутність механізмів, пропонує світовим та європейським співтовариством для оптимізації захисту прав дитини.

У пункті 3.1.6. «Ціннісний вимір ювенального права» зазначається, що у відповідності до запропонованої А.В. Поляковим класифікації дитинство слід зарахувати до соціокультурних трансцендентних цінностей. «Дитина» та «дитинство» є пов'язаними між собою, але не тотожними явищами. Цінність дітей незаперечно визнається будь-яким суспільством. Натомість цінність дитинства як певного періоду в житті людини, який сам по собі є неповторним явищем, усвідомлена не дуже давно. Змістовне наповнення аксіосфери дитинства змінилося під впливом декількох різновекторних факторів: гуманітарні катастрофи ХХ ст. спричинили як масову загибель дітей та молоді, так і подальші демографічні кризи; формування системи соціального забезпечення, у зв'язку з чим діти більше не розглядаються як своєрідне страхування старості; зниження репродуктивних можливостей населення у розвинутих країнах; зростання витрат на виховання дитини; формування третього покоління прав людини – прав колективних суб'єктів та соціальних

спільнот. Прийнята абсолютною більшістю країн світу Конвенція про права дитини акцентує увагу на тому, що діти теж є носіями прав людини.

Інформаційна революція по-новому ставить питання про трансляцію від старшого до молодого покоління знань, норм і культури взагалі. Дитинство за своєю природою є періодом життя людини, який має найбільше інформаційне навантаження та найбільший інноваційний потенціал. Унікальні властивості дитинства (невинність, вразливість, енергійність, сподівання, допитливість) сьогодні набувають характеру правових цінностей, що закріплене як на міжнародному та регіональному, так і на національному рівні.

Підрозділ 3.2. «Ювенальне право та інші соціорегулятивні системи» складається з двох пунктів та висвітлює співвідношення ювенального права з мораллю, релігією та політикою.

Пункт 3.2.1. «Моральні та релігійні основи ювенального права» визначає, що ювенальне право із своєю гуманістичною спрямованістю, установкою на захист слабких, вразливих, беззахисних членів людської спільноти своїм корінням має саме етичні аксіоми (любов, добро, жалість, милосердність, справедливість) та релігійні заповіді. Серед моральних аксіом ювенального права особливе місце посідає почуття справедливості, яке щодо дітей трансформується у справедливу нерівність, у юридичному сенсі – у протекціонізм, позитивну дискримінацію.

Ювенальне право генетично, телеологічно та історично пов'язане із християнством. Християнська правова традиція містить такі основні принципи регулювання ювенально-правових відносин: народження дитини в освяченому церквою шлюбі як підстава для виникнення правовідносин між батьками та дитиною; підпорядкованість дитини батьківській владі, що має своє продовження у взаємній проспективній відповідальності батьків та дітей.

Сучасний стан взаємодії та співвідношення ювенального права та релігії є досить складним і включає загальні та відмінні риси. Ювенальному праву властивий автономістський, а церкві – патерналістський підхід до дитини.

У *пункті 3.2.2. «Співвідношення ювенального права та ювенальної політики»* зазначається, що захист дитинства та сприяння соціальному становленню молоді в сучасній Україні об'єктивно стають політичними пріоритетами, що приводить до формування нового напрямку державної політики – ювенальної політики, яка має два взаємопов'язані напрямки – дитячий та молодіжний. Дитячий вектор ювенальної політики – це, перш за все, особливий захист дітей з боку сім'ї, держави, суспільства та світової спільноти в цілому. Молодь же потребує не стільки захисту, скільки сприяння у своєму соціальному та громадянському становленні, залучення до вирішення загальнодержавних і глобальних проблем. Провідна ж мета ювенальної політики є єдиною і полягає у забезпеченні гідного життя та соціалізації дитини/молодої людини в межах громадянського суспільства.

Ювенальна політика держави в широкому сенсі є системою законодавчих та нормативних актів, організаційних заходів щодо встановлення та підтримання нормативного життєзабезпечення дітей, підлітків та молоді. Ювенальна політика, яка містить ідеологічний блок, тобто вироблення стратегії

діяльності політичних інститутів у певній сфері, не тільки має реалізовуватися на основі законодавства, але й сама є основою та соціальним джерелом формування особливої галузі права – ювенального права. У свою чергу ювенальне право юридично оформляє політичні процеси у сфері ювеналістики.

Четвертий розділ «Нормативно-функціональна характеристика ювенального права України» складається з п'яти підрозділів і містить характеристику принципів, джерел, функцій ювенального права, а також ювенально-правових відносин.

Підрозділ 4.1. «Принципи ювенального права України» містить авторську трактовку принципів ювенального права: «Принципи ювенального права України – це вироблені у правосвідомості, закріплені в ратифікованих Україною міжнародних договорах та національному законодавстві основоположні засади правового регулювання суспільних відносин за участю дітей, а також актів правової поведінки, пов'язаних із забезпеченням виживання, розвитку та соціалізації дітей». Принципи ювенального права України є фактором правотворчості, юридичною підставою для правозастосування та правореалізації і становлять таку систему:

- принцип пріоритетності прав дитини;
- принцип рівності дітей незалежно від будь-яких обставин їхнього народження або актуального стану (раси, національності, віросповідання тощо);
- принцип пріоритетності сімейних форм виховання дитини;
- принцип протекціонізму, який виявляється у праві дитини на особливу турботу і допомогу з боку сім'ї, суспільства, держави з метою усунення тієї фактичної нерівності, яку дитина зазнає через свою фізичну та соціальну незрілість;
- принцип обов'язковості підготовки до дорослого життя (необхідність отримання дитиною повної середньої освіти, спрямованість виховання дитини на розвиток її особистості, на утвердження поваги до загальнолюдських та національних цінностей);
- принцип поваги та толерантності (трактування дитини як автономної особистості, право дитини на вільне висловлювання особистої думки, сувора заборона будь-яких форм насильства щодо дитини та експлуатації дитини);
- принцип забезпечення участі дітей у суспільному житті, що проявляється у праві дитини на працю, підприємницьку діяльність, об'єднання в громадські організації;
- принцип «*parens patria*», тобто прямої державної опіки над дитиною (відмова від сімейного імунітету і невтручання держави у приватні справи, якщо дитині загрожує небезпека; виховання та утримання дітей за рахунок держави у разі сирітства дитини; забезпечення дитині доступу до юридичної допомоги та інших послуг з боку держави);
- принцип позитивної дискримінації (встановлення мінімального віку, з якого є можливим притягнення дитини до юридичної відповідальності, пом'якшені форми юридичної відповідальності і, по можливості – звільнення від неї із застосуванням виховних заходів);

– принцип заохочення інституцій громадянського суспільства до дій в інтересах дітей, у тому числі – шляхом надання податкових, інвестиційних, митних, кредитних та тарифних пільг.

Підрозділ 4.2. «Джерела ювенального права України» містить висновки щодо систематизації та аналізу джерел ювенального права. Розрізняються соціальні (фактори правоутворення), ідеальні та формальні джерела ювенального права.

Соціальні джерела ювенального права – це система соціально значущих позаправових явищ, які прямо або опосередковано впливають на його зміст та форму, обумовлюють формування галузі ювенального права та системи його формальних джерел, у тому числі – ювенального законодавства. У системі соціальних джерел ювенального права біосоціальний, політичний та ідейно-психологічний фактори є основними, а економічний фактор – допоміжним.

Ідеальні джерела ювенального права України – це виражені в різноманітних юридичних актах, політичних документах та наукових працях ідеї бажаного суспільством ювенального права, вироблені у правосвідомості моделі майбутнього нормативно-правового регулювання відносин за участю дітей. Їх система: рекомендаційні правові акти міжнародних та регіональних наднаціональних організацій та конференцій; модельне законодавство; концепції та проекти законодавчих та програмно-політичних актів; декларативно-програмні документи (заяви, декларації, програми) суб'єктів політики; чинні нормативно-правові акти та інші формальні джерела права зарубіжних країн; наукові праці, які містять концептуальні ідеї ювенального права.

Формальним джерелом ювенального права України є будь-який правовий акт (міжнародний договір, закон, підзаконний акт, рішення Конституційного Суду України, постанова Пленуму Верховного Суду України), який містить чинні норми ювенального права. Термін же «ювенальне законодавство» включає тільки різні за юридичною чинністю нормативно-правові акти (закони, підзаконні акти, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України), основний зміст яких присвячений правовому статусу дитини та суспільним або державним гарантіям його забезпечення.

На сьогодні існують соціальні та формальні підстави для систематизації ювенального права. Пропонується така система Ювенального кодексу України: Загальні положення; Органи, служби, установи у справах дітей; Ювенальна юстиція; Охорона дитинства; Влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування; Виховання та освіта дітей; Права та обов'язки дитини; Господарські та трудові відносини за участю дитини; Ювенальні проступки; Ювенальна відповідальність; Порядок розгляду справ, що стосуються дітей; Проведення у справах про проступки та злочини неповнолітніх; Виконання судових рішень та вироків у справах про проступки та злочини неповнолітніх.

У **підрозділі 4.3. «Інтерпретаційні акти в ювенальному праві України»** зазначається, що до своєрідних джерел ювенального права має бути віднесена низка офіційних правоінтерпретаційних актів (рішень Конституційного Суду України та Постанов Пленуму Верховного Суду України). Вони відіграють

роль додаткових, вторинних джерел ювенального права, разом із тим абсолютно необхідних як для правозастосовної, так і для правотворчої практики в умовах незавершеності формування цієї галузі.

Інтерпретаційні акти ВСУ становлять систему, яка охоплює нормативним тлумаченням переважну більшість норм ювенального кримінального права. На думку автора, ця система є незавершеною і має бути доповнена постановою про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти дітей.

Зазначається, що правоінтерпретаційна діяльність вищих судових установ України має відбуватися на основі принципів ювенального права, зокрема, принципу найкращого забезпечення інтересів дитини.

Підрозділ 4.4. «Функції ювенального права України» присвячений аналізу функціонального призначення ювенального права.

Українське суспільство поки що не готове ні до прийняття (принаймні повною мірою) системи прав дитини, ні, тим більше, до усвідомлення та належного виконання обов'язків щодо дитини. Саме тому серед функцій ювенального права на перший план сьогодні виступають загальносоціальні функції права: інформаційна (трансляція знань про права дитини), ціннісно-орієнтовна (утвердження дитинства як правової цінності) та виховна (формування поваги до дитини). Спеціально-юридична регулятивна функція проявляється перш за все в закріпленні статусу дитини як спеціального суб'єкта права, фіксації прав дитини та гарантій їх дотримання. Зміст охоронної функції полягає в тому, що воно захищає дитинство та права дитини шляхом встановлення заборон на здійснення конкретних дій та санкцій за порушення цих заборон, причому захист прав дитини має поширюватись і на дитину-правопорушника.

Специфіка ювенального права полягає в тому, що в ньому чільне місце посідають відновна, компенсаційна та субсидіарна функції. Відновна функція проявляється, передусім, в інституті відновного правосуддя як засобу ресоціалізації неповнолітнього правопорушника. Компенсаційна функція ювенального права проявляється у самостійному компенсуванні неповнолітнім правопорушником шкоди, заподіяної індивіду, громаді, суспільству. Субсидіарна функція проявляється у таких формах: «заповнення» часткової/неповної дієздатності дитини як суб'єкта цивільно-правових відносин; підвищений захист дитини від усіх форм насильства та експлуатації; субсидіарна відповідальність батьків (усиновлювачів), піклувальників дитини за завдану нею шкоду.

У **підрозділі 4.5. «Ювенально-правові відносини»** зазначається, що ювенально-правові відносини – це врегульовані нормами ювенального права суспільні відносини, які виникають між дітьми та іншими суб'єктами ювенального права з приводу реалізації прав та обов'язків дитини, захисту прав дитини або охорони дитинства. Специфіка суб'єктного складу ювенально-правових відносин полягає в тому, що одним із їх учасників (прямо або опосередковано) є дитина. До інших суб'єктів ювенального права належать держава, державні та муніципальні органи і служби у справах дітей, спеціальні

установи для дітей, громадські та благодійні організації, які працюють із дітьми і заради дітей, фізичні особи. Специфіка прав та обов'язків учасників ювенально-правових відносин полягає в тому, що на їх дорослих учасників, безвідносно до того, чи є вони уповноваженим чи зобов'язаним суб'єктом, завжди покладаються додаткові обов'язки щодо захисту прав та інтересів дитини. Специфіка об'єкта ювенально-правових відносин полягає в тому, що він обов'язково включає захист прав та інтересів дитини, навіть якщо йдеться про відносини, пов'язані з юридичною відповідальністю дитини.

До регулятивних ювенальних правовідносин належать: особисті та майнові відносини (у тому числі – житлові) між дитиною та її батьками (особами, які їх заміщають), змістом яких є обов'язки останніх щодо утримання, виховання, представництва та захисту дітей; правові відносини між дитиною та навчальним/виховним закладом, змістом яких є реалізація права дитини на освіту та обов'язок дитини отримати повну середню освіту; правові відносини між дитиною та закладом охорони здоров'я, змістом яких є реалізація прав дитини на життя та охорону здоров'я; правові відносини між дитиною та роботодавцем; правові відносини між дітьми (наприклад, у межах освітянського процесу); правові відносини між дитиною та державним органом/органом місцевого самоврядування з різноманітних приводів: набуття громадянства, реєстрації за місцем проживання, влаштування дитини, що залишилася без батьківського піклування, соціальної допомоги.

Охоронні ювенально-правові відносини включають: правові відносини між дитиною та державним органом (правоохоронним, контрольним, судовим) з приводу захисту дитини від усіх форм насильства та від протиправних посягань; правові відносини між дитиною та державним органом (правоохоронним, контрольним, судовим) з приводу притягнення дитини до юридичної відповідальності за вчинене правопорушення; правові відносини між дитиною та потерпілим від правопорушення, вчиненого дитиною.

До відносин, обтяжених ювенально-правовим елементом, належать: правові відносини між державними органами, установами/органами місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей; правові відносини між представниками дитини та державними органами/органами місцевого самоврядування з питань реалізації та захисту прав дітей; правові відносини між громадськими організаціями та державними органами/органами місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей.

П'ятий розділ «Дитина у правовому житті України» складається з п'яти підрозділів і містить характеристику правового статусу дитини та участі дітей у правовому житті суспільства.

У підрозділі 5.1. «Поняття та структура правового статусу дитини» визначається правовий статус дитини (ювенальний статус) як система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права – дитини.

Права та обов'язки дитини є ядром її правового статусу, тобто конструктивним компонентом, наявність якого обумовлює всі інші його

складові. Правосуб'єктність та гарантії правового статусу мають сенс лише тоді, коли формально визначено права та обов'язки, якими здатна володіти дитина. У системі прав, свобод, обов'язків дитини виокремлені природні та позитивні права та свободи дитини. Що ж до юридичних обов'язків дитини, то вони можуть бути тільки позитивними. Оскільки юридична відповідальність є особливим різновидом юридичного обов'язку, вона також входить до структури ювенального правового статусу.

До правового статусу дитини, зважаючи на фізичну та інтелектуальну її незрілість, слід включати не тільки гарантії дотримання прав, але й гарантії виконання обов'язків дитини. Зокрема, такою загальною гарантією реалізації прав та обов'язків є правове виховання дитини, тобто формування у неї знань своїх прав та обов'язків, навичок та умінь реалізації приписів правових норм і стійкої установки на правомірну поведінку.

В рамках ювенального статусу виокремлюються правові субстатуси дітей, які перебувають у несприятливих умовах або екстремальних ситуаціях.

Підрозділ 5.2. «Права та обов'язки дитини» містить аналіз прав та інтересів дитини, їх види та систему, а також обов'язки дитини. Автор дотримується розуміння прав дитини, як можливостей (свобод) дитини, необхідних для їх існування, виховання та розвитку (визначення О.Ф. Скакун), але подає власну класифікацію прав дитини: загальнолюдські права і свободи особистості, адаптовані до особливого суб'єкта – дитини; ювенальні (спеціальні) права і свободи.

Визначено, що адаптація загальнолюдських прав і свобод стосовно дитини здійснюється шляхом: розширення змісту правової норми на користь дитини; обмеження змісту правової норми з метою захисту дитини; встановлення додаткових вікових меж для реалізації прав; встановлення особливих гарантій реалізації прав і свобод; встановлення особливих режимів реалізації прав і свобод дітьми, які знаходяться у несприятливій або екстремальній ситуації.

До субінституту загальнолюдських прав і свобод належать права дитини: на життя та охорону здоров'я; на ім'я і громадянство; на достатній життєвий рівень; на вільне висловлювання думок та одержання інформації; на звернення до органів державної влади й органів місцевого самоврядування; на захист від усіх форм насильства; на майно; на житло; на освіту; на працю; на заняття підприємницькою діяльністю; на об'єднання в дитячі та молодіжні організації.

Ювенальні права і свободи – це дозволені об'єктивним правом види поведінки, що встановлюються тільки для дітей: право на проживання в сім'ї; право на спілкування дитини з батьками, які проживають окремо від дитини, у тому числі – в іншій країні; право на отримання інформації про відсутніх батьків, якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю; право на утримання державою та влаштування у разі позбавлення батьківського піклування.

На відміну від прав і свобод, загальні обов'язки слабо модифіковані по відношенню до дитини, а ювенальні (спеціальні) обов'язки взагалі не знайшли адекватного вираження. Категорія обов'язків повинна посісти належне їй місце в системі норм, що визначають правовий статус дитини, чим буде забезпечена

його повнота, повноцінність, утверджена самостійність, автономність дитини як суб'єкта права з одночасним її включенням до системи соціальних зв'язків.

Підрозділ 5.3. «Ювенальний проступок» містить концепт окремого виду неправомірних діянь, а саме – проступків, суб'єктами яких можуть бути тільки діти. Зарубіжне та міжнародне ювенальне право оперує у цих випадках терміном «статусний проступок», який видається невдалим, оскільки поняття «статус» може прикладатися до будь-якого суб'єкта, а не тільки до дитини. Натомість пропонується термін «ювенальний проступок», який точно вказує на спеціальний статус суб'єкта проступку – дитину.

До ювенальних проступків слід віднести такі діяння: ухилення від конституційного обов'язку отримати повну середню освіту; шкільне хуліганство; дитяче бродяжництво та немотивовані втечі дітей із дому та інтернатних закладів; порушення комендантської години (перебування поза межами родинного житла у нічний час); неконтрольовану поведінку (невиконання законних вимог батьків, осіб, що їх замінюють, а також педагогічних працівників); тютюнокуріння, несанкціоноване (немедичне) вживання наркотичних засобів, психотропних та токсичних речовин; вживання спиртних напоїв.

Категорія ювенального проступку має проектно-пропозиційний характер. Її запровадження надасть можливість завершити формування повноцінного статусу дитини та виробити гарантії прав та обов'язків дитини.

У **підрозділі 5.4. «Ювенальна відповідальність»** проаналізовано різні види юридичної відповідальності, які застосовуються щодо дитини-правопорушника, зроблено висновок про необхідність як удосконалення існуючих галузевих видів юридичної відповідальності з метою їх оптимізації та уніфікації в рамках ювенального права, так і формування нового виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності.

Особливістю ювенальної відповідальності є суб'єктний склад охоронних правовідносин, у межах яких вона відбувається, а саме – носієм обов'язку перетерпіти негативні наслідки своєї поведінки є виключно дитина. Її основна функція – виховна, спрямована на правову соціалізацію або ресоціалізацію правопорушника. Ювенальна відповідальність застосовується і виконується не тільки державними органами, але й іншими соціальними суб'єктами, якими є недержавні органи та служби у справах дітей, медіатори, громадські організації, адміністрація навчальних закладів, недержавні суди, недержавні виховні установи тощо.

Пропонуються такі заходи ювенальної відповідальності: догана за місцем навчання, призначення тьютора-наставника із числа старших учнів; обов'язок пройти лікування від наркотичної та алкогольної залежності; проходження психокорекційної програми; участь в екологічній програмі; праця на користь громади; відшкодування збитків шляхом самостійних трудових зусиль; заборона відвідувати певні громадські місця; обмеження дозвілля (наприклад, заборона відвідувати розважальні заходи на певний період); юнацький арешт (домашній арешт на вихідні дні); написання листа або твору на етичну тему;

виконання певної роботи на користь навчального закладу (прибирання кабінету, виготовлення наочного посібника тощо).

Для протидії дитячому бродяжництву пропонується: примусове поміщення дитини до закритого виховного закладу; примусові психотерапевтичні заходи; примусове лікування (у разі наркоманії або токсикоманії); обов'язкове навчання.

Пропонується до заходів ювенальної відповідальності віднести також примусові заходи виховного характеру, встановлені Кримінальним кодексом України, та заходи впливу щодо неповнолітніх у віці від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні проступки.

У *підрозділі 5.5. «Зміна ролі дитини у правовому житті громадянського суспільства»* показано, що проблематика дитини у громадянському суспільстві має два основні аспекти: участь інституцій громадянського суспільства в розробці та реалізації ювенальної політики, у тому числі – реалізації її правових засад; участь дитини у житті громадянського суспільства.

Основними інституціями та ресурсами громадянського суспільства, що задіяні до ювенальної сфери, є: сім'я та сімейні форми виховання (основний осередок соціалізації дитини); церква/релігійні організації (надання допомоги дітям, які опинилися в екстремальних ситуаціях); неурядові (громадські) організації (ініціатори створення ювенальної юстиції, інституту дитячого омбудсмана, учасники різних ювенальних програм); інституції місцевого самоврядування.

Міжнародні ювенальні стандарти орієнтують на забезпечення участі дитини у всіх правових діях, які її стосуються, що, серед іншого, означає залучення підростаючого покоління до реалізації ювенальної політики. Формами участі дітей у суспільному житті є: шкільне самоврядування, у тому числі – товариські суди; праця та підприємницька діяльність; участь у молодіжних та дитячих організаціях; участь у громадських слуханнях з питань ювенальної політики на місцевому, національному, міжнародному рівнях; дитячий парламент; дитячий омбудсман.

Зроблено висновок, що на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства постало питання про перетворення дитини з об'єкта захисту та охорони з боку сім'ї, суспільства, держави на активного учасника життя громадянського суспільства у всіх його позитивних проявах.

Шостий розділ «Теоретичні основи реформування ювенальної юстиції в Україні» складається з трьох підрозділів, містить аналіз існуючих концептів та моделей ювенальної юстиції і пропозиції щодо реформування системи органів і служб у справах дітей в Україні.

У *підрозділі 6.1. «Ювенальна юстиція в сучасній юридичній науці та практиці»* представлено вироблені автором онтологічний та телеологічний критерії для класифікації концептів та моделей ювенальної юстиції.

За онтологічним статусом розрізняються державницький та плюралістичний концепти ювенальної юстиції. Державницький концепт ювенальної юстиції має два варіанти: судовоцентричний та адміністративний. Судовоцентрична державницька модель ювенальної юстиції (Е.Б. Мельникова,

І.В. Предеїна, В.М. Ткачов) – це правосуддя у справах неповнолітніх, центральною ланкою якого є спеціалізований суд. Адміністративний концепт (Т.Ю. Новікова) визначає ювенальну юстицію як систему органів державної влади й управління, що здійснює діяльність стосовно неповнолітніх, з метою захисту їхніх прав та інтересів і відновлення соціальної справедливості. Існують також інтегровані судово-адміністративні концепти. Всі варіанти державницького концепту представлені у чинних моделях ювенальної юстиції.

В умовах сучасного етапу розвитку громадянського суспільства та зміни ролі у ньому дитини ювенальна юстиція не може залишатися виключно державною справою. Плюралістичний концепт ювенальної юстиції (О.С. Автономов, В.Д. Єрмаков, Л.О. Зайцева, Л.М. Карнозова, М.П. Мелешко та ін.) передбачає залучення до ювенальної юстиції структур та ресурсів громадянського суспільства. В рамках плюралістичного концепту пропонується авторське визначення ювенальної юстиції: «Ювенальна юстиція – система державних, муніципальних та громадських судових, правоохоронних та правозахисних органів, установ та організацій, що на основі ювенального права та за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику та попередження правопорушень дітей та проти дітей, захист прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації».

За телеологічним критерієм виявлені три основні концепти ювенальної юстиції, які умовно можна назвати каральним, поблажливим і відновним. Каральний концепт ювенальної юстиції визначає її метою захист суспільства шляхом встановлення винуватості правопорушника, призначення йому справедливого покарання та ізоляцію його від суспільства. Поблажливий концепт ювенальної юстиції побудований на ідеї перевиховання неповнолітнього шляхом застосування до нього більш м'яких, ніж до дорослого заходів відповідальності. В Україні, як і в багатьох інших країнах, спостерігається поєднання елементів карального підходу у вигляді однакових видів покарань для дітей та дорослих та елементів поблажливого підходу у вигляді пріоритетності заходів виховання перед покаранням.

На відміну від карального та поблажливого концептів ювенальної юстиції, відновний підхід передбачає досягнення триєдиної мети: відновлення прав та зцілення жертви; визнання правопорушником завданої ним шкоди і прийняття на себе відповідальності за усунення цієї шкоди; досягнення примирення між жертвою, правопорушником і співтовариством, в якому вони живуть. Концепт відновної ювенальної юстиції знаходить своє втілення у таких програмах як медіація, сімейні/групові конференції, кола правосуддя.

Підрозділ 6.2. «Інститут омбудсмана для дітей як гаранта реалізації ювенального права» містить аналіз моделей інституту омбудсмана (комісара, уповноваженого) з прав дитини. Пропонується авторська класифікація інституту дитячого омбудсмана.

За нормативною основою омбудсмани для дітей поділяються на такі, що створюються на підставі: закону, тобто нормативно-правового акта, ухваленого представницьким органом державної влади (Норвегія, Австрія, Швеція, Данія,

Ісландія, Латвія, Іспанія, Польща, Франція, Литва); підзаконного акта виконавчої влади (більшість суб'єктів Російської Федерації, в яких створена ця посада); акта місцевого самоврядування (окремі муніципальні утворення Російської Федерації); нормативного акта неурядової організації (Фінляндія).

За статусом в системі органів публічної влади омбудсмани для дітей поділяються на: парламентські (Норвегія, Німеччина, Польща); виконавчі (Австрія, Швеція, Данія, Ісландія, Франція); муніципальні (м. Мадрид (Іспанія), м. Єкатеринбург, (Росія); громадські (Фінляндія, Новгородська область Росії).

За персональним складом омбудсмани для дітей поділяються на: одноосібні (Норвегія, Фінляндія, Австрія, Швеція, Ісландія, Польща, Франція, Литва, суб'єкти РФ, Ірландія); колегіальні (Німеччина, Данія); складові офісу загального омбудсмана (Латвія, Македонія, Греція, Португалія, Словенія).

Виявлено ознаки омбудсманів для дітей: індивідуалізованість та особливі вимоги до кандидата (відповідна освіта, етичний вигляд, наявність досвіду роботи з дітьми); соціальна спрямованість; специфічні мають функції, а саме – артикуляційна, деклараторна, представницько-процесуальна функція, інформаційно-просвітницька функція.

Пропонується в Україні ввести службу Захисника прав дитини в рамках місцевої громади. Заснування інституту омбудсмана має відбуватися на принципах Статутів ENOC (Європейської Мережі омбудсманів для дітей).

Підрозділ 6.3. «Органи і служби у справах дітей в Україні та перспективи їх удосконалення» містить висновок про наявність в Україні окремих компонентів ювенальної юстиції, у зв'язку з чим пропонується не її створення, а реформування існуючої моделі. На думку автора, організаційно ювенальна юстиція в Україні має складатися із трьох блоків органів та установ: державного, муніципального та громадського.

Державний блок ювенальної юстиції має включати: ювенальні суди (спеціалізований суд або спеціалізований склад місцевого суду); ювенальну міліцію (підрозділ системи органів внутрішніх справ); ювенального прокурора (у складі районної (міської) прокуратури); службу ювенальної пробації (у складі кримінально-виконавчих інспекцій); виховні установи Державного департаменту з виконання покарань.

Муніципальний блок ювенальної юстиції включатиме: служби у справах дітей; захисника прав дитини. Громадський блок ювенальної юстиції має складатися з: ювенальних адвокатів; ювенальних медіаторів (ведучих зустрічей з усунення шкоди); громадських організацій, які діють в інтересах дітей.

Школи та училища соціальної реабілітації, установи медико-соціальної реабілітації, притулки, кризові центри та інші ювенальні інституції пропонується створювати не тільки державі, але й органам місцевого самоврядування, благодійним та громадським організаціям, окремим громадянам на умовах державного ліцензування.

Система ювенальної юстиції України має базуватися на принципах: верховенства кращих інтересів дитини; пріоритетності запобіжних та виховних заходів у протидії правопорушваності дітей; соціальної насиченості; максимальної індивідуалізації; доступності; пріоритету відновного правосуддя;

рівної уваги до інтересів дитини в небезпеці, дитини-жертви та дитини-правопорушника; конфіденційності.

Специфіка ювенальної юстиції проявляється не тільки в її принципах, але й у функціях. Крім звичних для традиційного судочинства охоронно-каральних функцій ювенальна юстиція повинна мати спеціальні функції – реститутивну; реабілітаційну; пацифікаційну (примирну).

ВИСНОВКИ

До основних результатів цього дослідження належать такі висновки.

1. У сучасній юриспруденції формується новий дослідницький напрямок – правова ювеналістика (наука ювенального права), що виступає як система теоретичних та прикладних знань про традиції, сучасний стан та перспективи правового регулювання суспільних відносин за участю дітей та молоді, про правове забезпечення умов виживання, належного розвитку та соціалізації підростаючого покоління. Перспективними напрямками подальших досліджень у правовій ювеналістиці є правова історія дитинства, порівняльне ювенальне право, порівняльна ювенальна юстиція, ювенально-деліктне право.

2. Методологія ювенально-правових досліджень є плюралістичною багаторівневою системою. Соціально-еволюційна парадигма, цивілізаційно-стадіальний та міждисциплінарний підходи є відправними пунктами постановки та вирішення проблематики ювенального права. Для дослідження ювенально-правових явищ застосовуються також інформаційний підхід, системний підхід, антропологічний підхід у його екзистенційно-гуманістичному варіанті та близький до нього аксіологічний підхід. До загальнонаукових та спеціально-наукових методів та принципів пізнання ювенального права включаються метод діалектики, описовий, історичний, формально-логічний та порівняльно-правовий методи.

3. Упродовж багатовікової традиції регулювання відносин між поколіннями сформувалися три ювенально-правові метадоктрини – патерналістська, протекціоністська та автономістська. Подальший розвиток ювенального права України буде визначатися їх нестійким, незбалансованим співвідношенням. Захисно-охоронний масив норм ювенального права (наприклад, ювенальне кримінальне право) буде формуватись під переважаючим впливом протекціоністської доктрини ювенального права, тоді як правонаділяючий блок норм ювенального права (наприклад, розширення участі дитини у правовому житті громадянського суспільства) буде відчувати вплив автономістської доктрини ювенального права.

4. Ювенальне право України пройшло складний, не завжди прогресивно лінійний шлях формування. Його центральний інститут – правовий статус дитини – пережив вражаючу еволюцію від розуміння дитини як речі, що належить родині, до усвідомлення дитини як потенційної людини, до трактування дитини як об'єкта піклування та турботи аж до утвердження статусу дитини як самостійного, хоча й з особливими потребами, суб'єкта права. Ювенально-правове регулювання має міцні традиції в історії України,

його не можна розглядати як просте запозичення іноземного досвіду або виконання міжнародних зобов'язань держави у сфері охорони дитинства.

5. Комплексний критерій галузевого поділу системи права України, на основі якого зроблено висновок про наявність галузі ювенального права, включає: явно виражений, науково узагальнений і підтриманий державно-політичною волею суспільний інтерес; сферу та предмет правового регулювання; цінності, що визнаються та охороняються галуззю; мету та функції правового регулювання; специфіку правового впливу, а саме – співвідношення методів та способів правового регулювання (дозволів, зобов'язувань, заборон, пільг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності; наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації.

6. Ювенальне право – це комплексна галузь українського права, що є ціннісно орієнтованою системою матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації дитини, шляхом закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей, і регулювання відносин, одним із учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина.

7. У галузі ювенального права виокремлюються загальна, особлива і спеціальна частини. До загальної частини належать інститути та норми, дія яких поширюється на всі регульовані галуззю відносини, стани, акти поведінки. Особлива частина ювенального права має складну багаторівневу структуру, в якій можна виокремити підгалузі ювенального матеріального права, ювенального процесуального права, ювенального організаційного права. До спеціальної частини ювенального права належать міжнародно-правові норми, якими встановлюються особливості міжнародного усиновлення, спілкування дітей з батьками, які проживають в різних державах, тощо.

8. Ювенальне право вирізняється поєднанням публічних та приватних засад, принципів, прийомів та засобів правового регулювання. Зважаючи на ціннісний потенціал ювенального права, його провідну мету, специфіку прийомів правового регулювання, характер інтересів, які захищаються ювенальним правом, його слід віднести до третьої правової спільності, якій пропонується дати назву – соціетальне право.

9. Порівняльний аналіз міжнародних та регіональних стандартів прав дитини та національного ювенального законодавства демонструє високий ступінь їх кореляції. Але якщо матеріально-правові норми, що закріплюють права дитини, відповідають міжнародним і, значною мірою, європейським стандартам, то організаційний «блок» ювенального права потребує удосконалення через недосконалість національної системи ювенальної юстиції та відсутність омбудсмана для дітей.

10. Унікальні властивості дитинства (вразливість, енергійність, допитливість, невинність) сьогодні набувають характеру правових цінностей, що закріплено як на міжнародному та регіональному, так і на національному рівні.

11. Етичною основою ювенального права є низка моральних аксіом, які нерозривно поєднуються з правовими приписами аж до взаємопроникнення, утворюючи систему основоположних принципів ювенального права.

12. Ювенальне право генетично, телеологічно та історично пов'язане із християнством, як богосиновною релігією, його правовою традицією. Формування ювенального права України тільки відбувається і, як уявляється, звернення до його християнських коренів здатне прискорити цей процес і забезпечити наступність в ювенальному праві.

13. В ювенальному праві України знаходять своє втілення такі загальносоціальні принципи: пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими (класовими, національними) цінностями; гуманізму; демократизму. Водночас галузь ювенального права володіє і власними, специфічними для неї принципами права, що є фактором правотворчості, юридичною підставою для правозастосування та правореалізації.

14. Соціальні джерела ювенального права – це система соціально значущих позаправових явищ, які прямо або опосередковано впливають на його зміст та форму, обумовлюють формування галузі ювенального права та системи його формальних джерел, у тому числі – ювенального законодавства.

Ідеальні джерела ювенального права України – це виражені в різноманітних юридичних актах, політичних документах та наукових працях ідеї бажаного суспільством ювенального права, вироблені у правосвідомості моделі майбутнього нормативно-правового регулювання відносин за участю дітей.

15. Соціальні та ідеальні джерела ювенального права в кінцевому рахунку втілюються у формальні правові приписи, формалізовані нормативно-правові акти. Формальним джерелом ювенального права України є будь-який правовий акт (міжнародний договір, закон, підзаконний акт, рішення Конституційного Суду України тощо), який містить чинні норми ювенального права. Ювенальне законодавство України включає тільки нормативно-правові акти (закони, підзаконні акти, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України), основний зміст яких присвячений правовому статусу дитини та суспільним або державним гарантіям його забезпечення.

16. На даному етапі формування ювенального права головними його функціями є інформаційна, ціннісно-орієнтовна та виховна функції. Специфіка ювенального права полягає в тому, що в ньому чільне місце посідають відновна, компенсаційна та субсидіарна функції.

17. Ювенально-правові відносини мають всі характеристики правових відносин. Їхні передумови (норми ювенального права, юридичні факти) та структурні елементи (суб'єкти, об'єкти, права та обов'язки) дозволяють виокремити їх як самостійний тип правових відносин.

18. Правовий статус дитини (ювенальний статус) – це система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права – дитини.

19. Класифікація прав дитини включає: загальнолюдські права і свободи особистості, адаптовані до особливого суб'єкта – дитини; ювенальні (спеціальні) права і свободи, які постають як дозволені об'єктивним правом види поведінки, що встановлюються тільки для дітей. Ці групи прав і свобод дитини у системі ювенального права становлять субінститути правового статусу дитини. У їх складі перебувають як норми природного, так і позитивного права.

20. Розроблене визначення та концепт ювенального проступку – неправомірного діяння, караного тільки у разі вчинення його дитиною (немотивовані втечі з дому, шкільне хуліганство, ухилення від отримання повної середньої освіти, порушення комендантської години тощо).

21. Зроблено висновок про наявність таких основних видів юридичної відповідальності дітей: кримінальна відповідальність; адміністративна відповідальність; цивільно-правова відповідальність; дисциплінарна відповідальність; сімейно-правова відповідальність неповнолітніх.

22. Оптимізація державно-правового реагування на правопорушення дітей може бути здійснена тільки за допомогою конструювання нового, принципово відмінного від відповідальності дорослих виду галузевої відповідальності – ювенальної відповідальності.

23. Проблематика дитини у громадянському суспільстві має два основні аспекти: участь інституцій громадянського суспільства в розробці та реалізації ювенальної політики, у тому числі – реалізації її правових засад; участь дитини у житті громадянського суспільства.

24. Ювенальна юстиція є найбільш вдалою та ефективною системою подолання негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі. Як концепт ювенальної юстиції для України пропонується її плюралістична відновна модель.

25. Чільне місце в системі заходів захисту прав дитини посідає інститут дитячого омбудсмана (комісара, уповноваженого). Пропонується започаткувати в Україні службу Захисника прав дитини – у статусі муніципального омбудсмана.

26. Ювенальна політика постає як стратегія діяльності суспільства та держави щодо забезпечення відтворення та соціалізації нових людських поколінь, ювенальне право – як відносно самостійна система правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та захисту прав та інтересів молодого покоління, а ювенальна юстиція (в широкому сенсі цього слова) – як один з інструментів реалізації ювенальної політики, що діє на підставі норм ювенального права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Крестовська Н.М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія / Н.М. Крестовська. – О. : Фенікс, 2008. – 328 с.

Статті у фахових виданнях

1. Крестовська Н.М. Становлення ювенального права в Україні / Н.М. Крестовська // Юридичний вісник. – О., 2001. – № 3. – С. 100-104.
2. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: структура та принципи / Н.М. Крестовська // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ, 2001. – № 11. – С. 14-18.
3. Крестовська Н.М. Перспективи ювенальної юстиції в Україні / Н.М. Крестовська // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 27-31.
4. Крестовська Н.М. Перспективи ювенальної юстиції у судовому захисті прав неповнолітніх / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – Вип. 13-14. – С. 603-607.
5. Крестовська Н.М. Міжнародні стандарти прав дитини та національне законодавство України / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – Вип. 16. – С. 57-60.
6. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція в США і Україні (порівняльний аналіз) / Н.М. Крестовська, В.І. Шмеріга // Юридичний вісник. – О., 2003. – № 1. – С. 96-102.
7. Крестовська Н.М. Щодо концепції навчальної дисципліни «Ювенальне право» / Н.М. Крестовська // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 161-165.
8. Крестовська Н.М. До питання про функції ювенального права / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 21. – С. 180-185.
9. Крестовська Н.М. Охорона дитинства як функція правової соціальної держави / Н.М. Крестовська // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. – 2004. – Спец. випуск, присв. 10-й річниці ЛАВС : у 5 ч., ч. 4. – С. 58-64.
10. Крестовська Н.М. Європейський досвід у сфері захисту прав дитини та можливості його застосування в Україні / Н.М. Крестовська // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 28. – Х., 2004. – С. 54-59.
11. Крестовська Н.М. Відповідальність за невиконання обов'язку щодо отримання повної середньої освіти / Н.М. Крестовська // Держава та регіони. Серія «Право». – Запоріжжя, 2004. – № 1. – С. 109-112.
12. Крестовська Н.М. Ювенальний проступок та ювенальна відповідальність / Н.М. Крестовська // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 3. – Ч.1. – С. 127-131.
13. Крестовська Н.М. Ювенальна відповідальність: до постановки проблеми / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2004. – Вип. 22. – С. 31-35.
14. Крестовська Н.М. Новий погляд на права дитини (Рец.: Гольшева Л.Ю. Российское ювенальное право : монографія. – Ставрополь: ЗАО «Пресса», 2004. – 184 с.) / Н.М. Крестовська // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2005. – № 3 (15). – С. 425-427.
15. Крестовська Н.М. Науковий семінар «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: проблеми теорії та практики» / В.О. Меркулова, Н.М. Крестовська, Ю.В. Баландіна // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 1. – С. 97-106.

16. Крестовська Н.М. Використання дітей молодшого віку при жебракуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування / М.А. Готвянська, Н.М. Крестовська // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2005. – № 12. – С. 124-129.
17. Крестовська Н.М. Інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх як правова передумова створення ювенальної юстиції у пострадянських країнах / Н.М. Крестовська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 2. – С. 14-17.
18. Крестовська Н.М. Система соціальних джерел ювенального права / Крестовська Н.М. // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2006. – Вип. 29. – С. 24-29.
19. Крестовська Н.М. Ювенальне право в системі права України / Крестовська Н.М. // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – О. : Юрид. л-ра, 2006. – Т. 5. – С. 66-76.
20. Крестовська Н.М. Інтерпретаційні акти Верховного Суду України як джерело ювенального кримінального права / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь, 2007. – № 10. – С. 337-342.
21. Крестовська Н.М. Ювенальне право України та США: порівняльні аспекти / Крестовська Н.М. // Порівняльно-правові дослідження. – К., 2007. – № 1-2. – С. 207-211.
22. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: співвідношення міжнародного, регіонального та національного компонентів / Н.М. Крестовська // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк, 2007. – № 3. – С. 165-171.
23. Крестовська Н.М. Ювенальна політика, ювенальне право та ювенальна юстиція сучасної України / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми політики. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – Вип. 31. – С. 157-162.
24. Крестовська Н.М. Дитина у правовому просторі громадянського суспільства / Н.М. Крестовська // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – О. : Юрид. л-ра, 2006. – Т. 6. – С. 217-222.
25. Крестовська Н.М. Інститути громадянського суспільства у сфері захисту прав дитини / Н.М. Крестовська // Вісник Львівського університету. – Серія «Юридична». – Л., 2007. – Вип. 44. – С. 39-44.
26. Крестовська Н.М. Принципи ювенального права України / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2008. – Вип. 36. – С. 64-72.
27. Крестовська Н.М. Дитина у правовому житті українського суспільства в добу високого середньовіччя / Н.М. Крестовська // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Симферополь, 2008. – Т. 21 (60). – № 1. Юридические науки. – С. 30-36.
28. Крестовська Н.М. Дитинство як правова цінність / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2008. – Вип. 40. – С. 122-125.
29. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: підстави виокремлення галузі / Н.М. Крестовська // Право України. – 2008. – № 8. – С. 36-40.

Інші публікації

1. Крестовська Н.М. Насильство у сім'ї: аналіз чинного законодавства України / Н.М. Крестовська, В.В. Шевчук // Громадська програма співробітництва по запобіганню насильства в сім'ї: Бібліотека «Віснику Одеського інституту внутрішніх справ». – О. : ОІВС, 1999. – Додаток до № 2. – С. 91-95.
2. Крестовська Н.М. Правовий захист дитинства: проблема імплементації норм міжнародного гуманітарного права до кримінального законодавства України / Н.М. Крестовська // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (24–25 вересня 1999 р.). – Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України, 1999. – С. 253-259.
3. Крестовська Н.М. Конвенція про права дитини та проблеми вдосконалення правового захисту дітей від насильства / Н.М. Крестовська // Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству у суспільстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 17–18 квітня 2000 р. – Л. : ЛІВС при НАВСУ, 2000. – С. 91-96.
4. Крестовська Н.М. Правоохоронна діяльність і права дитини / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів: матеріали міжн. наук.-практ. конф. 19–20 жовтня 2000 р. : у 2 ч. – О. : НДРВВ ОІВС, 2000. – Ч.1. – С. 27-30.
5. Крестовська Н.М. Проблема вдосконалення захисту дітей від різних форм насильства // Закон і підліток: матеріали обласної наук.-практ. конф., Донецьк, 27 жовтня 2000 р. – Донецьк : ДІВС, 2001. – С. 180-186.
6. Крестовська Н.М. Ювенальна політика незалежної України: підсумки та перспективи / Н.М. Крестовська // Молода Українська держава на межі тисячоліть: Погляд в історичне майбутнє демократичної, правової держави Україна : зб. наук. праць. – Л. : ЛІВС, 2001. – С. 129-135.
7. Крестовська Н.М. Статус дитини як показник гуманності права: історичні аспекти/ Н.М. Крестовська // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи : матеріали конференції, присвяченої 80-й річниці від дня заснування держ. показового Дитячого містечка ім. ІІ Комінтерну в Одесі. – О.: Юрид. л-ра, 2001. – С. 198-202.
8. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція як засіб попередження злочинності неповнолітніх: світовий досвід / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 14–15 травня 2002 р., м. Запоріжжя : у 2 ч. – Запоріжжя : ЗЮІ МВС, 2002. – Ч.1. – С. 250-254.
9. Крестовська Н.М. Соціально-правовий захист дітей-сиріт в умовах ринкової економіки / Н.М. Крестовська // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Трансформація ринкових відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми». Одеса, 15 травня 2003 р. – О. : Астропринт, 2003. – С. 54-58.
10. Крестовська Н.М. Захист прав дитини в системі функцій соціальної держави/ Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми державотворення в умовах адміністративної реформи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 11–12 квітня 2003 р., м. Запоріжжя. – Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 2003. – С. 187-191.

11. Крестовська Н.М. Вдосконалення кримінально-правових засобів захисту права дитини на життя / Н.М. Крестовська // Феномен жорстокого поводження з дітьми: Стан, проблеми, шляхи розв'язання: матеріали наук.-практ. конф. 21 квітня 2004 р. – О. : Б.в., 2004. – С. 48-54.
12. Крестовська Н.М. Дитячий омбудсман: історичні аспекти / Н.М. Крестовська // матеріали III Міжнар. НПК «Динаміка наукових досліджень 2004», 21-30 червня 2004 р. – Т.4. Право. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – С. 10-12.
13. Крестовська Н.М. Формування ювенального права в Україні / Н.М. Крестовська // Вісник Запорізького державного університету. – Юридичні науки. – 2004. – № 2. – С. 10-13.
14. Крестовская Н.Н. Теоретическая модель ювенальной ответственности/ Н.Н. Крестовская // Закон и жизнь. – 2004. – № 10. – С. 39-43.
15. Крестовська Н.М. Механізм відновлюючої практики в діяльності КМСН ОВС України: перспективна модель / Н.М. Крестовська, Ю.Б. Костова // Основні напрямки реформування ОВС в умовах розбудови демократичної держави (Одеса, 14-15 жовтня 2004 р.) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. У 2 ч. – О. : Вид-во ОЮІ НУВС, 2004. – Ч.1. – С. 60-62.
16. Крестовська Н.М. Етнічні цінності в ювенальній юстиції / Н.М. Крестовська // Етнонаціональні чинники в історії державно-правового будівництва : матеріали XII Міжнар. історико-правової конф. 10–13 вересня 2004 р., м. Бахчисарай. – Сімферополь, 2005. – С. 403-406.
17. Крестовська Н.М. Давньоруські витоки ювенального права України/ Н.М. Крестовська // Соціально-правові проблеми совершенствования законодательства Украины: история, теория и практика : материалы 59-й конф. проф.-препод. состава и науч. работников экономико-правового ф-та ОНУ им. И.И. Мечникова, 22–24 ноября 2004 г. – О., 2005. – С. 30-34.
18. Крестовська Н.М. Європейські стандарти прав дитини як джерело формування галузі ювенального права України / Н.М. Крестовська // Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів. Міжнародна НПК (Київ, 28–29 квітня 2004 р.) : зб. наук. праць : у 2 ч. – К. : НАУ, 2004. – Ч.1. – С. 282-289.
19. Крестовська Н.М. Сучасні проблеми ювенальної кримінальної політики / Н.М. Крестовська // Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: проблеми теорії та практики : матеріали наук. семінару, Одеса, 30 листоп. 2004 р. – О. : НД та РВВВ ОЮІ НУВС, 2005. – С. 28-32.
20. Крестовська Н.М. Застосування практики відновлювального правосуддя в діяльності КМСН України / Н.М. Крестовська, Ю.Б. Костова, Т.Є. Семікоп // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 1-2. – С. 128-129.
21. Крестовська Н.М. Предмет правового регулювання в ювенальній сфері громадянського суспільства / Н.М. Крестовська // Наукові записки. Серія «Право». – Острого : Острозька академія, 2005. – Вип. 6. – С. 35-41.
22. Крестовська Н.М. Відновлювальні технології у провадженні за справами неповнолітніх / Н.М. Крестовська // Теоретичні та практичні проблеми організації досудового слідства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20–21

травня 2005 р. : у 2 ч. – Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 2005. – Ч. 1. – С. 77-81.

23. Крестовська Н.М. Дитячий омбудсман у громадянському суспільстві / Н.М. Крестовська // Вісник Запорізького національного університету. – 2005. – № 1. – С. 25-35.

24. Крестовська Н.М. Захист права дитини на життя за законодавством України / Н.М. Крестовська // Управління адміністративно-політичною діяльністю у сфері захисту прав і свобод громадян та забезпечення правопорядку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 3–4 червня 2005 р.) : у 2 ч. – О. : Вид-во ОЮІ НУВС, 2005. – Ч.1. – С. 59-64.

25. Крестовська Н.М. Ювенальне законодавство України / Н.М. Крестовська // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. праць за матеріалами I міжвуз. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми реформування правової системи України» 27–28 травня 2005 р. – Луцьк : ВДУ ім. Лесі Українки, 2005. – С. 30-34.

26. Крестовська Н.М. Бродяжництво як ювенальний проступок / Н.М. Крестовська // Дитяча бездоглядність та бродяжництво: причини, наслідки та шляхи запобігання : матеріали наук.-практ. конф., вересень 2005 р. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2005. – С. 10-15.

27. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція як нова навчальна дисципліна / Н.М. Крестовська // Інноваційні технології у вищій юридичній освіті : зб. матеріалів Міжнар. наук.-метод. конф. (25–28 травня 2005 р.). – К. : Стилос, 2005. – С. 204-214.

28. Крестовська Н.М. Співвідношення ювенального права та ювенальної політики / Н.М. Крестовська // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти : матеріали XIII історико-правової конф. 20–22 травня 2005 р., м. Чернівці. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 228-234.

29. Крестовська Н.М. Концептуальні та дидактичні основи викладання навчальної дисципліни «Ювенальна юстиція» / Н.М. Крестовська // Делінквентна поведінка дітей та молоді: сучасні технології протидії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 31 березня – 1 квітня 2006 р.) : у 2 ч. – О. : ОЮІ ХНУВС, 2006. – Ч. 2. – С. 278-283.

30. Крестовська Н.М. Ювенальні та відновні технології у навчанні студентів-юристів / Н.М. Крестовська // Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи : міжнар. конф., Київ, 20–21 квітня 2006 р. – К. : Український центр порозуміння, 2006. – С. 46-48.

31. Крестовська Н.М. Девіантна поведінка дітей з позицій загальної теорії права / Н.М. Крестовська // Девіантна поведінка неповнолітніх: проблеми, пошуки, рішення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 30 листоп. 2005 р. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. – С. 168-171.

32. Крестовська Н.М. Дитяче бродяжництво як різновид міграції: історико-правовий аспект / Н.М. Крестовська // Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти : матеріали XIV історико-правової конф. 4–7 вересня 2005 р., м. Балаклава. – Сімферополь, 2006. – С. 163-168.

33. Крестовська Н.М. Дитина; Дитячий омбудсман; Охорона дитинства; Ювенальна юстиція; Ювенальне право / Н.М. Крестовська // Юридична енциклопедія для юнацтва. – О. : Юрид. л-ра, 2006. – С. 102, 103, 261, 400.
34. Крестовська Н.М. Соціальний інтерес як чинник формування ювенального права України / Н.М. Крестовська // Правове життя сучасної України : тези доповідей 9-ї звіт. наук. конф. проф.-виклад. і аспірант. складу ОНЮА, 26 квітня 2006 р. – О. : Фенікс, 2006. – С. 18-21.
35. Крестовская Н.Н. Ювенальное законодательство Украины / Н.Н. Крестовская // Актуальные проблемы международного ювенального права : материалы Всерос. научно-практ. конф., г. Волгоград, 15 марта 2006 г. / отв. ред М.И. Фетюхин. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2006. – С. 98-102.
36. Крестовська Н.М. Співвідношення міжнародного та національного ювенального права / Н.М. Крестовська // Право ХХІ століття: становлення та перспективи розвитку : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. «Другі Прибузькі юридичні читання». – Миколаїв, 2006. – С. 97-100.
37. Крестовська Н.М. Роль шкільного курсу «Основи правознавства» у забезпеченні правової соціалізації дітей / Н.М. Крестовська // Проблеми правової соціалізації молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 липня 2006 р.). – О. : ГУ МВС України в Одеській області, 2006. – С. 44-47.
38. Крестовська Н.М. Правові основи співробітництва дитячих омбудсманів європейських країн / Н.М. Крестовська // Правове життя сучасної України : тези доп. 10-ї ювілейної звіт. наук. конф. проф.-виклад. і аспірант. складу ОНЮА, 27–28 квітня 2006 р. – О. : Фенікс, 2007. – С. 10-13.
39. Крестовська Н.М. Відновна та компенсаційна функції ювенального права / Н.М. Крестовська // Від конфлікту до порозуміння: теорія і практика громадянського суспільства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (31 травня – 2 червня 2007 р.) – Львів : Вид-во ЦНТІ, 2007. – С.113-118.
40. Крестовська Н.М. Особистість дитини у праві Київської Русі / Н.М. Крестовська // Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі: матеріали Міжнар. наук. конф. 21–22 вересня 2007. – О. : Фенікс, 2007. – С. 204-210.
41. Крестовская Н.Н. Перспективы восстановительной модели ювенальной юстиции в Украине [Електронний ресурс] / Н.Н. Крестовская // Материалы междунар. науч. конф., посвящ. 160-летней годовщине со дня рождения проф. И.Я. Фойницкого «Стратегии уголовного судопроизводства» 11–12 октября 2007 г. (Санкт-Петербург). – Режим доступа <http://www.iaaj.net>
42. Крестовська Н.М. Правовий статус дитини в Україні: деякі дискусійні питання / Н.М. Крестовська // Визначальні тенденції генезису державності і права : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. «Треті Прибузькі юридичні читання». – Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2007. – С. 121-124.
43. Крестовская Н.Н. Правовой статус ребенка: теоретические аспекты / Н.Н. Крестовская // Правовой статус и правосубъектность лица: теория, история, компаративистика : материалы VIII междунар. науч.-теорет. конф. Санкт-Петербург, 14–15 декабря 2007 г. / под общ. ред. Р.А. Ромашова, Н.С. Нижник : в 2 ч. – Санкт-Петербург, 2007. – Ч. 1. – С. 349-356.

44. Крестовська Н.М. Ювенальні правовідносини / Н.М. Крестовська // Правничий вісник Університета економіки і права «КРОК». – К., 2007. – № 2. – С. 4-10.
45. Крестовська Н.М. Забезпечення якнайкращих інтересів дитини як принцип тлумачення норм ювенального права / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми тлумачення і застосування юридичних норм : зб. статей учасн. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. П.О. Недбайла. – Львів, 2008. – С. 32-33.
46. Крестовська Н.М. Дитина у праві вірменської спільноти середньовічної України/ Н.М. Крестовська // Правове життя сучасної України : тези доп. Всеукр. наук. конф. «Правове життя сучасної України». – О. : Фенікс, 2008. – С. 13-14.
47. Крестовська Н.М. Дитина в контексті світського та церковного права / Н.М. Крестовська // Православ'я-наука-суспільство: питання взаємодії : матеріали П'ятої Міжнар. наук. конф. (24–25 травня 2007 р.). – К. : НКПКЗ Фенікс, 2008. – С. 198-201.
48. Крестовская Н.Н. Правосубъектность ребенка как категория общетеоретической юриспруденции / Н.Н. Крестовская // Проблема правосубъектности: современные интерпретации. – Самара : Самар. гуманитар. академия, 2008. – С. 39-43.
49. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція у протидії злочинності неповнолітніх: історичні традиції України / Н.М. Крестовська // Проблеми протидії злочинності: історико-правовий аспект : матеріали XVIII Міжнар. історико-правової конф. 13–17 вересня 2007 р., с. Стерегущє. – Сімферополь : ДОЛЯ, 2008. – С. 294-302.

Навчальні посібники

1. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція : навч. посібник/ А.І. Гусєв, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська, Т.Є. Семікоп, В.І. Шмеріга, І.Г. Терещенко ; за ред. Крестовської Н.М. – О. : ОЮІ ХНУВС, 2006. – 243 с.
2. Крестовська Н.М. Основи римського приватного права : навч.-метод. посібник / Н.М. Крестовська, І.С. Канзафарова. – О. : Фенікс, 2006. – 160 с.
3. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – 2-ге вид. – Х. : Одіссей, 2008. – 442 с.
4. Основи правознавства України / С.В. Ківалов, П.П. Музиченко, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський. – Х. : Одіссей, 2007. – 440 с.
5. Крестовська Н.М. Історія учень про державу і право: навч. посібник / Н.М. Крестовська, О.Ф. Цвіркун. – Х. : Одіссей, 2008. – 468 с.

АНОТАЦІЯ

Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2008.

Дисертація є історико-правовим та теоретико-юридичним дослідженням ювенального права України.

Визначено формування нового дослідницького напрямку – правової ювеналістики (науки ювенального права). Зроблено висновок щодо наявності

патерналістської, протекціоністської та автономістської доктрин ювенального права та їх поєднання в Україні. Зазначено, що ювенально-правове регулювання має міцне коріння в історії українського права.

За допомогою комплексного критерію галузевого поділу системи права України зроблено висновок про наявність галузі ювенального права, виявлено та проаналізовано його джерела, принципи, функції, систему, його зв'язок з мораллю, релігією, політикою. Проаналізовано ювенально-правові відносини. Введено в науковий обіг поняття ювенального статусу, ювенального проступку, ювенальної відповідальності.

Проаналізовано концептуальні моделі ювенальної юстиції та омбудсман з прав дитини. Надано авторську концепцію ювенальної юстиції. Для України запропоновано плюралістичну відновну модель ювенальної юстиції.

Ключові слова: дитина, діти, правова ювеналістика, ювенальне право, ювенальна політика, ювенально-правові відносини, ювенальний статус, ювенальний проступок, ювенальна відповідальність, ювенальна юстиція, омбудсман з прав дитини.

АННОТАЦІЯ

Крестовская Н.Н. Ювенальное право Украины: генезис и современное состояние. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2008.

Диссертация является историко-правовым и теоретико-юридическим исследованием ювенального права Украины.

Сделан вывод о том, что в современной юриспруденции складывается новое исследовательское направление – правовая ювеналистика (наука ювенального права), выступающая как система теоретических и прикладных знаний о традициях, современном состоянии и перспективах правового регулирования общественных отношений при участии детей и молодежи, о правовом обеспечении условий выживания, надлежащего развития и социализации подрастающего поколения.

Определены методологические основы и перспективы ювенально-правовых исследований. Сделан вывод о наличии нескольких метадоктрин ювенального права – патерналистской, протекционистской и автономистской, их сочетания в украинском праве.

Выявлено, что ювенальное право Украины прошло сложный, не всегда прогрессивно линейный путь формирования. Его центральный институт – правовой статус ребенка – эволюционировал от понимания ребенка как принадлежащей семье вещи до утверждения статуса ребенка как самостоятельного, хотя и с особыми потребностями, субъекта права.

На основе комплексного критерия отраслевого деления системы права Украины сделан вывод о наличии в ней отрасли ювенального права.

Ювенальное право – это комплексная отрасль украинского права, которая является ценностно ориентированной системой материальных, процессуальных и организационных правовых норм, направленных на обеспечение выживания, развития и социализации ребенка, путем закрепления особого статуса ребенка как субъекта права, установления компетенций других субъектов права, обязанных заботиться о детях, и регулирования отношений, одним из участников (непосредственным или через представителя) которых является ребенок.

Доказано, что ювенальное право отличается сочетанием публичных и частных начал. С учетом ценностного потенциала ювенального права, его цели, специфики приемов правового регулирования, характера защищаемых интересов, автор относит его к третьей правовой общности, которой предлагается дать название – социетальное право.

Проанализированы принципы, функции, источники, система ювенального права Украины, выявлены его ценностное измерение, связь с моралью, религией, политикой, соотношение с международными и европейскими региональными стандартами в области защиты прав ребенка.

Выявлено, что на данном этапе формирования ювенального права в качестве главных его функций выступают информационная, ценностно–ориентационная и воспитательная функции. Специфика ювенального права заключается в том, что в нем видное место занимают восстановительная, компенсационная и субсидиарная функции.

Определено, что ювенально-правовые отношения имеют все характеристики правовых отношений. Их предпосылки (нормы ювенального права, юридические факты) и структурные элементы (субъекты, объекты, права и обязанности) позволяют выделить их в самостоятельный тип правовых отношений.

Вводятся в научный оборот понятия ювенального статуса, ювенального проступка, ювенальной ответственности. Ювенальный статус – система выраженных в ценностях естественного права и нормах позитивного права, гарантированных обществом и государством субъективных юридических прав, обязанностей и ответственностей особого субъекта права – ребенка. Ювенальный проступок – неправомерное деяние, наказуемое только в случае совершения его ребенком. Ювенальная ответственность – особый вид некарательной юридической ответственности, применяемой только по отношению к ребенку за совершенный им ювенальный проступок.

Указано, что проблематика ребенка в гражданском обществе имеет два основных аспекта: участие учреждений гражданского общества в разработке и реализации ювенальной политики, в том числе – реализации ее правовых основ; участие ребенка в жизни гражданского общества.

Проанализированы основные модели ювенальной юстиции (судебноцентрическая, административная, плюралистическая – по онтологическому статусу; карательная, снисходительная, восстановительная – по телеологическому критерию). Для Украины предлагается плюралистическая восстановительная модель ювенальной юстиции в авторской трактовке.

Проанализированы действующие модели омбудсмана по правам ребенка. Предложена модель муниципального омбудсмана по правам ребенка.

Выявлено соотношение понятий ювенального права, ювенальной политики, ювенальной юстиции. Ювенальная политика – стратегия деятельности общества и государства по обеспечению воспроизводства и социализации новых человеческих поколений; ювенальное право – относительно самостоятельная система правовых норм, направленных на обеспечение выживания, развития и защиты прав и интересов молодого поколения; а ювенальная юстиция (в широком смысле этого слова) – один из инструментов реализации ювенальной политики, действующий на основании норм ювенального права.

Ключевые слова: ребенок, дети, правовая ювеналистика, ювенальное право, ювенальная политика, ювенально-правовые отношения, ювенальный статус, ювенальный проступок, ювенальная ответственность, ювенальная юстиция, омбудсман по правам ребенка.

SUMMARY

Krestovska N.M. Juvenile Law of Ukraine: Genesis and Modern State. – Manuscript.

The thesis for a Doctor of Law Degree in the Speciality 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal studies. – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2008.

The thesis is a historical and theoretical legal research of juvenile law of Ukraine.

Formation of a new research direction – legal juvenalistics (studies of juvenile law) is determined. In this research the authour concluded presence of paternalist, protectionist and autonomy doctrines of juvenile law and their combination in Ukraine. It is marked that the juvenile law has a strong historical tradition in Ukraine.

The authour applied the complex criterion of a branch division in the legal system of and proved the presence of juvenile law as a new complex branch industry of Ukrainian law. Its sources, principles, functions, system, relations with moral, religion, policy are elicited and analyzed.

Concepts of juvenile legal relations, juvenile status, juvenile offence, juvenile responsibility are put into scientific circulation.

Author conception of juvenile justice is given.

Key words: child, children, legal juvenalistics, juvenile law, juvenile policy, juvenile legal relations, juvenile status, juvenile offence, juvenile responsibility, juvenile justice, ombudsperson for children.